Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 195 (15415) ◆ 1994 чылдың ноябрь 26, суббота ◆ Ат салган шагы 20.15. Садар өртээ 200 рубл

Чагыдылга-95

«ШЫН» СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГА ЧЕРЧЕРДЕ ЧОРУП ТУРАР. ОЛ ЭҢ ЧИИК ЧАГЫДЫЛГА ӨРТЕКТИГ.

ЧАРТЫК ЧЫЛДА 16.800 РУБЛЬ

ҮШ АЙДА 8.400 РУБЛЬ.

БИР АЙДА 2.800 РУБЛЬ.

ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР.

«ШЫН» — ЧОННУҢ ҮНҮ

«Шын» — Тыванын парлалга төөгүзүнге эң-не баштай көстүп келген солуннарның бирээзи бооп турар. 1925 чылдың августа ооң баштайгы дугаары чырыкче үнген. Келир чылын таптыг-ла 70 харлаар. Мынчап кээрге «Шын» бистиң республикада үнүп турар солуннарның буурул баштыг «өгбези» ышкажыл.

Ооң ажылдакчылары чүгле солун үндүрери-биле кызыгаарланмаан, номчукчулары-биле ужуражылгаларны өаза кылып чоруурлар. «Шынның» кол редактору В. Ф. Чадамба баштаан бөлүк ажылдакчылар Чөөн-Хемчик биле Өвүр кожууннарынче үнүүшкүннери кылгылаан. Дескараалаштыр каксы бижиирге мындыг.

«Шынчылар» баштайгы күш-ажылчы шагын Чадаана хоорайда үнүп турар үш кожуун солуну «Чаа оруктан» эгелээн. «Чаа орук» солуннуң редактору К. К. Куулар редакцияның ажыл-чорудулгазының дугайында кыска тайылбыр дыңнадыгны таныштырып чугаалаан. Бо бергэ үеде кайы-даа парлалга бот-боттарын хөлүп эрттир «балдырлашнайн», хирешаа-биле деткижип дузалажырын күзээн. База «Шынның» байлак арга-дуржулгазы-биле таныжар сорулганы салган.

«Шын» солуннуң редактору В. Чадамба «чаа орукчуларга» чамдык ажыктыг арга-сүмелерни берген. Кожуун солуунуң ажылдакчылары К. Тувак, О. Салчак, парлалгага хамаарыштыр сонуургаан айтырыгларны салгылаан.

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы А. Х. Ондар кожуунда сарыг шажын хүрээзинин айтырыынга доктааган. Чоннун чаагай чаңчылдары, шажын-чүдүлгези амгы аныяктарның кижизидилгезинге дээштиг салдарны чедирер дээрзин билдингир болгай. Кожуунга сарыг шажын хүрээзи ажыттынган турган, чүдүктүлер-даа арбын кээп турган. Ындыг-даа болза чүдүп келген кижилериң салган акша-төгерии банкыда ажыттынган агар санче кирбейн келгени чажыт эвес, өске «кармакче» кирип турарын чоп «дидир-дидир» дижип, чугаалажы берген. Шынап-ла, ол барымдаалыг чугаа болган. Ачы-дуза марафопун-даа эрттирген, аңаа салган мал-маганның хүрээ өнчүзү бооп, өспейн барганы элдеп үве. Кожуунда сарыг шажын нийтилелин удуртуп турган кижиде ужур-ла бар. Акша-төгерик чоктун хараазындан лама-башкылар тарап чоруп оаргылаан. Маңаа хамаарыштыр республика, кожуун-даа солуннарынын ажылдакчылары чугула айтырыгны көдүрүп оижиирин А. Ондар дилеп орар болду.

А. Б. Ооржак, ол-ла кожуун чагыргазының даргазының экономика талазы-биле оралакчызы:

Сөөлгү чылларда республика солуну «Шында» номчуштуг солун чүүлдер үнүп турары мактанчыг-дыр. Ылаңгыя мээн ажыл-херээмге ажыктыг чүүлдерни оон билип ап тур мен. Оон ыцай үениң, цегелдези, тыныжы-биле чоруп орар солун дээрзин эскердим.

Ийе, чазыглар база үне бээрин ындыг-ла улуг чемелевес мен, эскертипмейн баар чүүлдер черле турар. Сөөлгү номерде бистиң кожуунга хамаарышкан өлөөн улуг хемчээлдиг, чугула чүүл бижээн материалда кижилер аттары, эрге-дужаалы солушкан чорду. Маңаа «Шын» солун эвес, ук чүүлдү оижээн кижиниң оваарымча чогундан үнген частырыг деп оодаар-дыр мен. Ынчангаш кандыг-даа бижикчи кижи оодунуң чүүлүнге харыысалгалыг оолуру чугула.

М. М. Данзын, Өвүр кожуун чагыргазының даргазы:

— Кожуунда өреге оүрүзү «Шын» оиле «Чаа орук» солуннарны чагыдарынга холбаштыр тускай шиитпирни үндүрген бис. Аңаа хамаарыштыр сумулар, оүдүрүлгелер дамчыштыр суртаал ажылдары чоруттунуп турар. Акша-төгериктиң бергедээнинден алоан, оүдүрүлге черлери боттарының ажылчыннарына солуннарны кандыг-бир арга-биле чагыдып өөрү тывынгыр чорукту дилээр ужурлуг. Бо чылын өвүржүлер солуннар чагыдылгазынга элээн идепкейлиг киржип турарын демдеглеп каанн. Радио, харылзаа, телекөргүзүглер ара «аскап» турар. Ылаңгыя телевизорнуң оир дугаар программазы кашдаа хүн көргүспеди. Чогуур черден негелде кылдывыс, беш дугаар станция үрелген болду, чоокку үеде кылдына бээр.

Солчур ортумак школазының башкылары-биле ужуражылганы база эрттирген. Солуннуң кол редактору В. Чадамба солунда үнүп турар башкылар арнынга доктаан, аңаа хамаарыштыр чедер-четпес үү барын башкылардан айтырган. Аңаа өлөөн каш башкылар ажыктыг арга-сүмелерни каткан. Ылаңгыя дуржулгалыг башкы Зинаида Ваныровнаның киргген санал-оналдары дыка ажыктыг болгаш дээштиг дээрзин демдеглеп каары чугула. Улусчу чаагай чаңчылдарга, шажын-чүдүлтеге аныяк салгалды өөредирин, кижизидерин демдеглээн. Аңаа хамаарышкан чүүлдерни «Шынга» хөйну парлаарын күзээн.

Ол чоруп турган суурнуң почтачызы К. Монгушка база ужуражы бердивис. «Шын» солун 1994 чылда 200 ажыг бооп турар. Келир 1995 чылда ооп арбын боор дээрзин чугаалады.

Өөлчеглиг үнүүшкүнде 8 кезек черге чоп мурнунга үнүп, оижикчилер-биле харылзаавысты илередин тура, үстүнде киргенивис чамдык санал-оналдар-биле чергелештир, солун ажылдакчылары кожууннар чагыргаларының удуртукчулары-биле, номчукчулар-биле чагыдылганы канчаар уламчылаар талазы-биле боттарының аразында сүмележип дугурушкан.

Бо чүүлдү доозуп тура мынчаар түнеп каайн. Чораанывыс ийи кожууннуң суурларының чурттакчылары «Шынның» ажылдакчылары биске үүге аалдап келбейн барганы ол?» деп, өкпелексей бээри чадапчок боор.

Үе кызыы база кывар-чаар чүүлдер кызагдап, ховартаанындан күш четтикпейн бартанывысты баш удур сагындырыр кагза эки боор. Бо чораанывыс кожууннарның чурттакчылары арбын «Шынны» болуруп күзеп каалы.

Түлүш КАРЫМА.
«Шынның» корр.

ХАРЛЫГ КЫШ-ДАА ДҮЖҮП КЕЛДИ. КАНЧААР АҢАА БЕЛЕТКЕНДИҢ?

ЧУГААДАН АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ КИРЕР

Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының ээлчеглиг коллегия хуралынга кожууннуң сүт-бараан фермаларында кыштаглаашкынның байдалын чугаалажып көрген.

Бо айтырыгны сөөлгү үш айда ам үш удаа чугаалажып турары ол. Мооң мурнунда эрткен коллегия хуралынга кышка удур мал чеминиң белеткелин болгаш кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын четпес чорукканы дээш чамдык кооперативтер, суму чагыргаларының даргаларын, көдээ ажыл-агый эргелелиниң специалистерин хемчеп ап, кылып чорудар ажылдарының хуусаазын айыткан доктаалдарны хүлээп алган. Кожууннуң чагырга даргазы Д. К. Хомушку бодунуң оралакчылары, көдээ ажыл-агый эргелелиниң ажылдакчылары-биле сүт-бараан фермаларынга барып, кыштаглаашкынга белеткел ажылдарының чорун турарын көрүп, кооперативтер ажылдакчылары-биле кылын чорудар ажылдарны чугаалажып, чогуур хуусааларны берген.

Бо удаада коллегия хуралынга сүт-бараан фермаларында байдалдын дугайында дыннадыгны кожуун чагыргазының даргазы Д. К. Хомушку боду баштай кылгаш, улаштыр Сут-Кажаа СБФ-ның кооперативиниң даргазы В. Д. Сааяның, «Шекпээрде» кооперативтер каттыжыышкынының даргазы В. К. Кууларның, Бижиктиг-Хаяда, Эрги-Барлыкта суму чагыргаларының даргалары А. М. Бойбу, В. С. Иргит, «Барлыкта» кооператив даргазы М. Монгуштуң дыңнадыгларын дыңнаан.

Үстүнде дыннадыг кылган даргаларның чугаазын дыңнап олурарга, кышка удур СБФ-ларда огулуг-ла кылдыңган чүве чок, кандыг хемчеглер ап турары орта билдинмес. Мурнуку-ла хевээр: «Кажаалар чедир септеттинмээн, одалга системалары ажылдавас, мал чеми чедишпес, байдал берге, инектерни хуужудар бе, арендага бээр бе» — деп, тывызыксыг, чаңгыс аай, эрецгей, тодаргай түүнел, шиитпир чок чугаазын чугаалавышаан хевээрлер. Мынчаар түүнел чок шуугажын турда, инектер, бызаалар арын баксырап, фермаларда сүт саалдазы кудулап эгелээн.

Бижиктиг-Хаяда инек кажаазын чылыдар электрилиг дериг-херекселдер ам-даа келбээн, бызаа кажаазын чылыглаваан, чаа төрээн бызааларны кая тургузары билдинмес, 8 инек, бир буга ис чок читкен. Фермада малга бээр силос, сиген, чарба барык чок, ону кайыын садып, тып алырын амга дээр дугуржүп албаан.

Барлыктың даргаларының Алгы-Шатта хой кажаазында аппарын алган инектериниң кажаазы чедир септеттинмээн, инек адаанга төгер өдээ чок, суг-биле бергеден эгелээн. Адыр-Мажалыкта эрги фермазынче көжер дугайында кожуун чагыргазының шиитпирин күүсетпээн. «Бодувустуң бажывысты бодувус билир бис» — дээш турупканнар.

Сут-Кажаа сүт-бараан фермазының кооперативиниң белеткеп алганы 600 тонна сенажыныц чартыы мал чиир шынар чок, өртен болган, сигени кышка чедишпес. Кымдан мал чемин алырын тодаргай дугуржүп албаан. А «Хемчик» кооперативтер каттыжыышкынының «Саан» СБФ-ның кооперативинде инектерни хуужудар азы арендага бээр бе деп чугаа ам-даа төнмээн. Мында ажыл-агый сулараан орта ажыл кылыр кижи чок болган, кооператив чогум турар бе азы өскээр угланыышкынныг ажылдаар бе дээрзин дарый шиитпирлээри чугула апарган.

Кыш ам-даа эгелевээн, берге үе ам мурнувуста. Шаг-үе манаар эвес, мынчаар шуугажып турувуста, улуг соок келир, мал чеми төнер, канчаарыл? Ам черле ажыы чок хой чугаадан тодаргай ажылхеректерже кирзе чүл? Бир дугаар кол айтырыг — мал чемин кайыын тып алыры-дыр. Тодаргай санаашкыннардан кылып, мал чемин ам курта-вырлап албас болза, бергедээри илдең-дир. Хой, өшкү болгаш өске-даа малда байдалды дарый өөренип көөр, малчыннарже кичээнгейни угларр, суг сөөртүлгезин хынаар дээш, хүн бүрүнүң ажылы-ла хой. Бо ажылдарны ам суларадыр болза, байдал бергедээр дээрзин эрткен кыш көргүскен.

Коллегия хуралынга кыштаглаашкынны ажыл-агыйларга чедишкинниг харылаан эрттирер талазы-биле кожуун чагыргазының харыысалгалыг ажылдакчыларын быжыглаан.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ОЗАЛДААН ХЫНАЛДА

Таңды кожууннуң ажыл-агыйлар удуртукчуларының база тускай эртемниглериниң хуралы Бай-Хаак суурга болуп эрткен.

Кожуун чагыргазының даргазының көдээ ажыл-агый талазы-биле оралакчызы Тимофей Антонович Хунданов ону башкарып эрттирген. Хуралдың кол-ла сорулгазы — ажыл-агыйларның кышка канчаар белеткенин алганы, азы тодаргайлаарга, кыштаглаашкынче канчаар киргени дээр болза, улам тода болур боор. Таңды эдээнде ак хар киир чаап, соок дынзын келгенден бээр ам чартык ай чеде берген.

Кыштаглаашкынга эки белеткенген ажыл-агыйлар бар болбайн аан. Оларга «Революцияның чалбыыжы», «Кара-Булун» совхозтар хамааржыр. Бо ийи ажыл-агыйларның удуртукчулары мал ажылының тускай эртемниглери кыштаглаашкынга белеткел ажылын утпайн, ону харыысалга-биле көрүп, чеже-даа дүжүт ажаалдазы берге байдалга эрткен болза, кыштаглаашкынга ол ажыл-агыйларның эки белеткенин алганын айтыры артык чугула.

Кайы-даа ажыл-агыйларда сүт-бараан фермаларын, малчыннарның кыштаг-хоорааларын септеп кылыр тускай бригадаларны организастаан, оларга өй-шаанда дузаны чедирип, хыпалданы күштелдирген деп билир херек. Оларның чүүн-даа мурнуда, сүт-бараан фермаларындан ону эгелеп алганын айытса эки.

Кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги-ниң чугаазы-биле алырга, кыштаглаашкынга белеткелдиң хыналдазын, ол ышкаш бо хуралды озалдан эрттирип турарын миннин чугаалаан хевирлиг болган. Ынчанмайн канчаар, Таңды эдээнге хар, өске черлерге көөрге, баштай эрте чаарын билбес кижи Тимофей Хунданов эвесле болгай. Ол ышкаш бо ийи ажыл-агыйның кышка эки белеткенгениниң дугайын ол чугаалап тура, кол-ла чүве — удуртукчуларның боттарынын онаашкан ажылынга ээ-харыысалгазының айтырынга база доктаай каапты. Ооң чижээнге «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң кол зоотехниги Любовь Кызылооловна Хертекти, «Кара-Булун» совхозтуң чоокта ажылдан кирген директору Олег Николаевич Тодояковту хамаарыштырар болду. Ылаңгыя «Кара-Булун» совхозту О. Н. Тодояков бо чайдан эгелеп хүлээп алгандан бээр, ажыл-агый көскү херии чамдык базымнарны кылып эгелээн. Бо дээрге аныяк спеціалистиң чоп-биле ажылдап билириниң херечиэ-дир.

Оларда кажаа-хораа чылыг, кыштаглаашкынга эки белеткенген, мал чеми четчир чүве болганда, кыштаглаашкын хүр эртери чугаа чок. Ам кыштагларже сиген-ширбишти чедир сөөртүп турар, суг сөөртүр машиналар доктаамал ажылдай берген.

Ынчалзажок кожууннуң өске ажыл-агыйларында байдал дыка дүвүрээзиннг. Оларга кысказы-биле доктаай каантаалы. Ээ-не берге байдал «Шанган» совхозта. Сүт-бараан фермазында кышка удур ажыл кошкак кылдынган: инек-даа, бызаа-даа кажааларында септелге шуут кылдынмаан деп болур. Бызаа кажаазында чаңгыс кадаг-даа актынмаанындан, ам безин 13 бызаа өлүп хораап. Ол ышкаш «Шанганның» малчыннары копчуг берге байдалда. Оларның бажыннары бузукчазык, олар ам-даа өглериндe чурттавышаан хевээр. Малчыннарны одаар чүүл-биле мынчага чедир хандырбаан.

Сосновканың дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы моон мурнунда чылдарда кышка эки белеткенин турган, мал ажыл-агыйының көргүзүглери-даа эки турганын билир бис. Ам бо чылын та чүү болганы ол чүве? Төп сүт-бараан фермазын безин мынчага чедир кышка эки белеткеп албаан. Түүнелинде ам безин 11 баш бызаа өлүп хораан. Малчыннарның байдалы база-ла берге. Оларның кажаа-хораазы септеттинмээн, оттулар ыяжы-даа сөөртүнмээн.

Ол ышкаш «Межегей» акционер нийтилелинде байдал база-ла пат. Кыштагларның хөй кезии кыштаглаашкынга белен эвес. Алаак сүт-бараан фермазында одалга системазы-багай ажылдан турар, ынчангаш саанчыларга ажылдаары дыка берге. Бызаа кажаазын кылып турган сантехниктер ажылын доосканы, чорупкан соонда, кажаа эрттенген, ооң түннелинде 12 баш бызаа олгеп.

Кожуунда байдал мындыгдыр. Бо дээрге кысказы-биле киргеним ол. Бир эвес бо кижи малчыннарны кезии чораап, оларнын-биле чугаа кылыр болза, ооң-даа дора чүүлдер көстүп кээр хире. Ынчангаш моон кандыг түүнел үндүрүп болурул? Моңу ажыл-агыйның удуртукчуларының, мал ажылын харыылап турар тускай эртемниглериниң боттарының онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогу деп санаар мен. Ол ышкаш көдээ ажыл-агый эргелелиниң тускай эртемниглери чүнү көрүп олурганыл? Амдан эгелеп өлүп хораан эгелээн бызааларга, кыштың чыккылама соогу кээрге, ыцыжы-ры берге-ле боор.

Мерген ООРЖАК.
Таңды кожуун.

ШУПТУЗУНГА—ИРТТЕР

Таңдының «Шанган» совхозтуң тараажылары чоокта чаа бо чылдың дүжүдү кайы хире болганын, кымның канчаар ажылдаанын түннээн.

Ажаап алдынган 2350 тонна кызыл-тастың 1100 тонназын Кызылдың сайгарылга баазазынга дугурушкан керээ өзугаар дужааган. Бир гектар тараа шелүнден ортумаа-биле 12 центнер дүжүттү ажаап алган.

Бедик дүжүттү өстүрериге эки шынарлыг үрезин кол черниээлээр. Шанганчылар ону өөренип көргеш, келир чылга амдыгааштан эгелеп белеткенин, кызыл-тасты 700, суланы 690, арбайны 230 тоннаны арыглаан, курганташ, аңмаарларда уруп ап, эвээшбиче-даа бол курлавырны тургускан.

Дүжүт ажаан алыышкынының үезинде комбайнер Павел Кара-оол 645 тонна тарааны бастырган, кымгадаа аштырбаан. Бирги черже үнген комбайнер аът-биле шаңнаткан. Александр Соктай 420 тонна тарааны ажаагаш, ийиги черни ээлеп, ийи харлыг кыс хунан инекти шаңналга алган. Александр Сандый 340 тонна тарааны бастырган, үшкү черже үнүп, ак-кара өңнүг көргүзер телевизорнуң ээзи болган.

«Дүжүт-94»-ке үлүг-хуузун киириштирген механизаторларны дөгерезин ирттер-биле шаңнаан. Шупту 20 иртти шаңнал кылдыр үндүрген.

Савый-оол ООРЖАК.

ГЕРМАНИЯЖЕ УЖУПКАН

Тыва Республиканың Президентизи, Федералды Хуралдың депутады Ш. Д. Ооржак бөгүн Москваныы-биле 14.00 шак турда, Шереметьево-2 аэропорттан Германияның найысыдалынче ужуптар.

Президент аңаа баргаш, ук чурттуң чамдык удуртукчулары болгаш саң-хөө черлериниң адырларының ажылдакчылары, бизнесменнер-биле ужуражыр база мооң мурнунда Тыванын болгаш Германияның аразында болган чамдык чугаалажышкынның түннелдеринге хамаарыштыр протоколдарга ат салыр.

Ооң аңгыда, Тыва биле Германияның аразында экономиктиг харылзааларны чаа адырларын тургузаның, чээли системазының орнажылганын болгаш өскаа чугула айтырыгларны чугаалажыр.

Тыва Республиканың вестициялар болгаш б база ортумак бизнести кирер талазы-биле комитениң даргазы В. И. КаңтР-нин Президентизи-б ужуптар.

РФ-ТИҢ ЧАЗАК ХУРАЛЫНД

Тыва Республиканың оралакчы президентизи А. А. Мельников дүүн Москвада чеде берген. О Россияда экономиктиг реформаларның чорун тура рының дугайында Россияның Чазааның хуралынд киржип турар.

Ук хуралды Россияның Президентизи Б. Ельцин болгаш Чазак Даргазы В. Черномырдин олар удуртуп эрттирип турар.

А. А. Мельников хурал соонда аңгы-аңгы ламыла ведомстволарга ажыл-ал аайы-биле кирер болгаш публиканың ажыл, амыды лы-биле холбашкан ай рыларны шиитпирлээр.

Республиканың нийти соңгулда округунда үүнүп чоруткан депутаттың орнунга Тыва Республиканың Дээди Хуралынга (парламентизинге) соңгуттурган депутатты бүрүткээн дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫННАДЫЫ

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинің) депутадының эрге байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 10 үүлүнүң 3 кезээнге дүүштүр база Россия Федерациязының Коммунистиг партиязының Тыва республика комитединиң пленумунуң шиитпирингe үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы **Байр-оол Соянович Нурзатты** бүрүткээн — 1938 чылда төрүттүнген, Россия Федерациязының Монополиягa удур политика болгаш э номиктиг чаа структурал ны деткиир талазы-биле рүне комитединиң Тыва вискээр эргелелиниң хер лекчилер эргелерин кам лаар киллизиниң началы ги, республиканың ни соңгулда округундан үн чоруткан депутаттың орн га Тыва Республиканың Д ди Хуралының (парламен зинин) депутадынга соңг турган.

Тыва Республиканың Т соңгулда комиссиязы.

ДЕПУТАТТАРНЫҢ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИ

Хүндүлүг чонум, чаңгыс-чер чурттугларым, каа-хемчилер!

Мени Дээди Хуралдың депутадынга детки п, соңгуп алганыңар дээш үрээмнин ханызындан силерге өөрүп четтиргенимни иле редип тур мен. Силер бүгүдеге, өг-бүленгерге кадыкшылды, чедишкиннерни, аас-кежикти, тайбыңны күзедим!

Силернің бүзүрелиңерни шынзыдып, бүгү бар күжүмнү, билиимни, дуржулгамны ажыглап, чонумнуң амыдырал-чуртталгазы экижип хөгжүзүн дээш кызып ажылдаар мен.

Любовь ВАРЛАМОВА.

Хүндүлүг чаңгыс-чер чурттугларым, тес-хемчилер!

Мени Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутадынга соңгуп алганыңар дээш улуу-биле четтирдим!

Хүндүлүг чонум, чүректин ханызындан байыр чедириишкиннеримни хүлээп ап көрүңер.

Моон соңгааргы ажыл-хүлээлгемге бүгү эртем-билиим, дуржулгам-биле силерге бараан болур мен.

Галина ХОЗ-ООЛ.

ДӨВЕЛГҮ ШАКТА

ПЕТЕРБУРГ. Россия Федерациязының контрразведка албанының болгаш иштики херектер органнарының тускай медээзин өзугаар алырга, эрткен четверг хүнүнде Петербург — Минск аразынга ужудуушкун кылыр ТУ-134 пассажир самолединиң амдыызында ады, фамилиязы билдинмес кижи боо-чепсектиг кыжаныышкынның аргазы-биле холга апкан. Ол самолетта 61 пассажирлер, экипажтың 8 кежигүннери бар. Пассажирлерни, самолеттуң экипажын хостаар талазы-биле дүрген хемчеглер алдынып турар.

* * *

Сөөлгү медээ өзугаар алырга, самолеттуң пассажирлери болгаш экипаж кежигүннери хосталган. Самолетту эжелеп алырын организастаан кол буруулуг кижи 38 харлыг Владимир Пашко. Самолетту Таллинн аэропортунга хондурган. Террористи, ооң өөрүн Эстониянның эрге-чагыргалары тудуп хоругдаан.

МОСКВА. Күрүне думазының депутады Виктор Миронов Россияның Кеземче кодекизинге чаа эдилгени киирерин саналдаан. Журналистерни болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчыларын өөгерээн өлүгени дээш чугле дээди хемчегни ажыглаар кылдыр немелдени ийи чыл хуусаад күштүг болдурар дугайында депутат саналдан турар. Оо саналын Күрүне думазы бо дунуң ээлчеглиг хуралынг чугаалажып көөр.

ПСКОВ. Россия Федерациязының Президентизи Бо рис Николаевич Ельцин Псков хоорайга болгаш ол об ласка барып чораан үезинде чугула медеглел кылган Псков, Калининград облас тарның чаңгыс майык базын хире девискээрин Эстонияга болгаш өске-даа даштыкы күрүнелерге Россия кажаадаа бербес деп, ол чугаалаан.

ОРЕНБУРГ. Нефть болган газ тывыжын Мурнуу Уралга көвүдедир, бойдус байлаан чөп ажыглаар сорулга-биле «Оренбургнефть» акционер нийтилел Канаданың «Термо-Дизайн» деп фирмазы-биле керээ чарган. Нефть-газ тывыжының чаа улуг комплекизин тударынга Канаданың фирмазы киржир. Кургаг болгаш суук газты, мотор ажылдадырынга ажыглаар бензинни алырын көвүдедири керээде көрдүнген.

(РосИТА—СЧТА).

РӨМБУӨЗЕКТИН СУДАЛЫ

ХАНОЙ. «Кызыл кхмерлер» деп чепсектиг дээрбечилер Камбоджаның Схемреан можуунда шавар халдаашкынларны эгелээн. Камбоджаның АКП агентилелиниң дыцнатканын ёзугаар алырга, чазак шериглериниң ээлеп турганы чеди турушту болгаш полицияның үш постузун дээрбечилер «түр» эжелеп алган. «Кызыл кхмерлер» Камбоджаның ол можуунуң девискээринде тараачыннарның ийи чүс хире бажыннарын өртттеңикен. «Кызыл кхмерлер» дээр чепсектиг дээрбечилер Камбоджаның бүгү девискээриниң оониң бир кезиин эжелеп алган туруп турар. Каттышкан Нациялар Организациязының хүлээп көргени Камбоджаның дүрүм ёзугаар чазаанга, ооң шериглериңге удур чепсектиг демиселди «Кызыл кхмерлер» амга чедир уламчылап, хан төгүүшкүннүг болгаш акы-дуңма өлүржүр дайынны чорудуп турар.

БЕЛГРАД. НАТО-нуң шериглери Боснияның сербилериниң туруштарын эрткен среда хүнүнде база катап бомбалааннар. Сербилерге удур халдаашкынга бо удаада үүгле америк шериг самолеттары киришкен. Сербилерниң туружунче халдаашкын кылыр дугайында НАТО-нуң командылалы болгаш Американың Каттышкан Штаттары КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң чамдык доктаамал кежигүннери-биле, ылаңгыя Россия болгаш Кыдат улус Республика-биле сүмелешпээн.

БР�юССЕЛЬ. НАТО дээр Соңгу Атлантика Эвилелиниң чөвүлели Боснияда болгаш Герцеговинада байдалдың дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Сербилерге удур «шиитпирлиг» хемчеглерни алыр дугайында НАТО-нуң генералдары дугурушкан деп, Бельгияның радиозу дыңнаткан. Бир эвес НАТО-нуң Чепсектиг күштери, бирги ээлчегде америк шериглер, сербилерге удур дайын чорудулгаларын уламчылаар болза, Балкан чартык ортулукка дайын өртү улам-на өскүүр апаар.

МАСКАТ. Россия Федерациязының Чазааның Даргазы Виктор Черномырдинниң Сауд Аравияга, Кувейтке, Оманга албан ёзунуң аянчоруу доозулган. Оманның болгаш Россияның аразынга садыг-экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага ат салдынган. Ийи чурттуң аразынга харылзааларны моон соңгаар калбартыр дугайында дугуржулга база чедип алдынган.

ОТТАВА. Боснияның болгаш Герцеговинаның Висско хоорайынга турган Канаданың ийиги батальонунуң 20 солдаттарын сербилер тудуп хоругдаан дугайында ол батальоннуң командирин капитан Ричард Моро телефон дамчыштыр Си-би-си телекомпанияга дыңнаткан. Канаданың шериглери Каттышкан Нациялар организациязының шериглериниң составынга кирип турар. Туттурган шериглерни тус чер полициязының бажыңында хоругдаан турар. Канаданың 20 солдадының боо-чепсээн Боснияның сербилери хураап алган. Ынчалзажок батальон штавы-биле радио дамчыштыр харылзаа тударын Канаданың солдаттарынга чөпшээрээн.

Көдээ ажыл-агый: ооң шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары

Бистиң Тыва Республиканың экономиказының кол угланыышкыны — мал ажыл-агыйы. Чурттун иштинде экономиктиг рыноктун бо берге үезинде көдээ ажыл-агыйны улам быжыктырары ынчангаш — бистиң кол сорулгавыс.

Малдын баш санын өстүреоон продуктулуг чоруун берери, халдаырлыг аарыгдан оларны камгалаары, а удур камгалал тарышынарны баш удур кылыры ула ажыл.

Чөөн-Хемчик кожуунун мал эмчилери рыноктун бо берге инде кывар-чаар материалр кызагдаан-даа болза, эмм садып алыр акша-төгерик байдалы берге-даа турза, р, болдунар-ла аргаларны ыглап тургаш, бергелерни ып эртип, кожуунун ажылайларының девискээринге лдын халдавырлыг аарыглан болдурбас дээш кижилерн хуула база күрүне маанга камгалал тарышкынрны баш удур кылып чоруп турарлар.

Мөнгүн-Тайга кожуунун дескээринге мурнуку чылларда да малдын чума аарыы, ангыя сарлыктарга бадыттыныр, ол кожуунга курунин болгаш хуу кижилерниң лы ол аарыглан аарып, улуг огаралдыг болганын шупту ончуг эки билир бис. Ол хиреинде, чамдык кижилер оларын хууда малын камгалап, рып бээр дээрге анаа удурнып турарын көргеш, кижи ат кайгаар боор-дур.

Республиканың Көдээ ажылтый ямызының сентябрь айда дургени № 14 дугаар дужаадын өзүгаар боо малдын чума рының болдурбазы-биле республика девискээринге анаа дур улуг хемчээлдиг ажылды ылып чоруткан. Чөөн-Хемчик ожуунун колхоз, совхозтаының, кожуунун мал аарыгарынга удур демисел чорудар станциязының мал эмчилери ыва Республиканың мал арыгларынга удур демисел чорудар станциязын мал эмчизи ай-Суу Ивановна Соянның ржилгези-биле кожуунун евискээринге чума аарыынга дур боо малга камгалал тарышкынрны кылып чоруткан. Маңаа республика станциязының ол мал эмчизинин уда киирген улуг-хуузун онлап демдеглээри артык эвес еп бодаар мен. Оон бодунун уда «УАЗ-469» маркалыг авомашиназы-биле кызымак ылдаанын Чөөн-Хемчик кожуунун мал эмчилери чугаажып, анаа өөрүп четтиргинин ийлеп солун дамчыштыр ийлеп тур.

Мал эмчилериниң ажылы ымыштыг, бергө-ле ажыл, чоон ду ханы билип, хүндүлеп көөү чугула. Совхозтарны кеип, ажылдап чоруурга, чамык кижилер камгалал тарышкынга малын эккелбес, ус чернин чагырга даргаларын ал эмчилериниң ажылын хекке албас боор-дур, суурнун онунга тайылбыр ажылын чотпас чоруктар бары кончуг омуданчыг. База ол ышкаш ажыглап, тыптынып тургаш, кожуунун мал эмчилери 10 айлар иштинде малдын кол-кол аарыгларынга удур профилактиктиг дараазында ажылдарны кылып чоруткан:

Бода малдын чума аарыынга удур 12227, сибирь язвазынга удур 5243, камгалал тарышкынны кылган, ол ажыл уламчылап турар. Шээр чал талазы-биле бруцеллез аарыынга удур 47670 башка, сибирь язвазынга 37247 башка камгалал тарышкыннарны кылган база ол ышкаш малдың кодур аарыынга удур 186284 баш малдың чуулдазын чоруткан, азы нинти кожуунда мал чуулдазын 3 катап чоруткан.

Үстүнде кылдынган ажылдардан ангыда, өске-даа аарыларга удур профилактиктиг хемчегларни ап чорудуп турар. Чедир кылдынмайн турар ажылдарны чыл төнчүзүнге чедир тургустунган график-негелде өзүгаар кылыры көрдүнген.

Мал эмчилериниң ажылы— малдын болгаш кижилериниң кадыын камгалаар онза мергежил, ынчангаш республика иштинге тускай акшаландырышкынны тургузары чугула деп санап турар мен, онзагайын бодап, харын азы аңгы ямы-даа кылдыр кылып болурунун аргазы бар бе?

Республиканың совхоз, колхозтарында бүгү мал шупту мал эмчилериниң холун дамчыштыр эртер, ынчангаш мал эмчилериниң боттарының дорт кылыр ажылдары хөй, өске ажылдарже оларны чардыктырары күзенчиг эвес.

Кожуунун мал эмчилери 10 айларда кылдынган ажылдарын түннеп чугаалажыр, анаа 1994—95 чылдын мал кыштаглаашкының чедишкиниг эрттирер сорулга-биле кылып чорудар ажылдарны чугаалажыр. Ам бо хүннерде кожуунун совхозтарының мал чеминиң талазы-биле хандыртынганы кончуг берге байдалда, чижеглээн бир башка онааштыр 4,7 единица мал чеми онаажып турар, ынчангаш колхоз, совхозтарның удуртукчулары мал ажылының тускай эртемниглери ол талазы-биле дарый хемчеглер алыры чугула, азы мал чемин немей тыварының аргазын шиитпирлээр. Мал чудап өлүрге мал эмчилеринге дыкалга берге боор чүве, чүге дээрге мал кандыг-даа аарыгдан аарывайн аштап, чудап өлүп каар. Оны бодап көрүнер даан.

Кожуунда чүгле «Большевик» совхозта мал чеми харын 8,0 чем единицазы чедип турар, арткан совхозтарда ол негелде оон куду. Сиген белеткелиниң үезинде кожуунун кодээ ажыл-агый эргелелиниң-даа талазындан база кожуун чыргазындан-даа мал чеминин белеткелин чедимчелиг чорудар талазы-биле ыйдыышкыннарны, ам канчаар, херек апарганда, кылып келген, ол хиреинде кижилерниң ажылдаазы, кыспазы, ажылга тура чогу берге үеде дам барганын бо рынок үезинде эскерип көрдүм.

Көдээ ажыл-агый продукциязының өртээнин кудулаацында, акша-төгерик чогунда база бир улуг чылдагаан бар, мону черле эде көөрү дарый негеттинин келген.

Кижилер колдуунда хуу амыдыралче кирип эгелээн, совхозтун малынче улуг-ла кичээнгей салбас апарган-дыр, хуу мал совхоз малындан көвүдеп турар болгай, азы совхоз малының баш санын көвүдедир сорулга-биле, хуу чондан мал садып ап, азы контрактация-биле алза кандыгыл? Ынчанмас болза, колхоз, совхозтарның амыдыраары шуут бергеден, дужеринге чыгадын келген. Мурнуку чылдарга дедээрге, мал ам 5-6 катап кызырылган. Бо-ла бүгү дээш мал ажылының тускай эртемниглери, мал эмчилери сагыш аарып чоруурлар.

Дарый-оол КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик кожуунун кол мал эмчизи.

Мал эмчизи:

БАШ САНЫ ЭВЭЭЖЕП КЕЛДИ

ӨШКҮ СҮДҮНДЕН ДОРА

Чоокта чаа «Ак-Бедик» колективтиг көдээ ажыл-агый үдүрүлгезиниң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга ораан, караам-биле көргеш, аштай шуут бүзүреведим, он чоорту кылаштап, көрүп оруп турган, мунгарап-даа оданыр турдум. Ында энгеен-ангайтан, ээн куруг, аксыурнуу-даа чок хос кажаалар, ошга, хаалга шупту бузук, пили чок, бир-ле бомба-биле олчиин үзе дүжүп каанын сөөлүнде-даа чүве ышаш сагындырар.

Шагда ол ажыл-агый, 70-80 ылдарда, «Коммунизмче орук» колхоз, совхоз турар шагда, айгамчыктыг сайзыраан, республика иштинге эки ажыы-биле алдаржып турду. Инектер белгеш, чылык, чылыг ажаа иштинге изиг, соок сугу ижип турган, сүттү саанылар электрилиг аппараттар-биле саап турду. Сиген, сиосту, комбикормну четчирилле белеткеп ап турдулар. Ажаа ишти механизастатынган, инек өдээ калбак кагыг брезент илчирбе-биле чоуткаан, трактор кузовунче ола бээрге-ле, трактор төпер турду, ана магаданчыг, инектер саалда үезинде неелде чемни чип, сугну мага андыр ижип аар турду.

Сүт дээрге район төвү Ханагайты биле Солчур суурну үрүнү-биле хандырып турган. Хандагайтыга уругларның үт кухнязындан бээр ажылап, кефир, простокваша, так дээн үүлдерни кылып, ругларга берип турду.

Чайын Хандагайтыга чамык өглер шуут ол сүт-биле ойтпактап ижип турдулар, үт сөөртүр машина-биле кавыс Чөөн-Хемчиктин Чааана хоорайда сүт заводунге дорт дужаап турган үелер аза бар. Ам байлал кандыл дээрге, ында шупту үүе дөгере хоозураан, инек ажы кызырылган, каш борак инек арткан, демги ол ынмиреп турган дээриве. Дерма ам шуут кээргенчиг олган, үстүнде чугаалааным ег, сүт кухнязы ам ажылдаастаан, бичин уругларымс куруг арткан, харын-даа үттүг шай безин ховартаан деп болур. Бо бүгү сандартай байдал — кожуунун удуртун баштап турар даргаларының буруузу. Ол талазыбиле кол командылакчы кожуун чагыргазының даргазының бирги оралакчызы, көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги Шарбый-оол Сарыг-оолович Куулар. Бо даргa дыка үр бо ажылга ажылдан келген, зоотехник эртемниг кижи болгаш ындыг ийикпе чер ажылынче шоолуг-ла кичээнгей салбас-тыр, оны ийиги чергениң айтырыы дээр хевирлиг, ынчангаш чер ажылының специалистерин үргүлчү штат кызырылдазынга таварыштырын келген, мал чемин үезинде, чулук үезинде, белеткен алырын бодавастыр, кажан сиген сөөктелин, шынар чок апарганда «ураалап» киргеш, оозун чедир күүсетпес. Агрономнарны штат кызырылдазынга таварыштырган, сиген, силос кылбаска, сүт чок болбайн канчаар.

Сөөлгү үеде чарыгдал хөйдүр дээш, мал чеми орта таарывастааннар, ховулар колдуу өзнзирээн, чашпан-сиген дуй үнер апарган, чер ажылының культуразы дээш кым-даа демисешпейн турар. Черни чедир ажыглаваан, чернин эдилели багай-дыр дээш, ажылагыйларны чер комитединиң специалистери торгаалга онаарга-даа, өре-ширелиг бис дээш, төлеп бербээннер. Эргелел кожуунга колбаса цеги биле сүт кухнязы ажыдар боон шагда-ла аазаан, мынчага чедир чок.

Анаа көөрде, кожавыс Мөнгүн-Тайга шагда-ла ийи чыл бурунгаар продукциязын сайгарын эгелей берген, харындаа бистиң бо черге безин садын-саарыпкаш баар-дыр. Черле шак мындыг ажыл-агыйжы эвес боорувуска дедир куду хөгжүп, сандарап турбайн канчаар. Радио, телевизордан медээ-хораа дыннан олургаш, кижи чаржына бээр. Өвүрде сүт бир инектен ортумаа-биле хүнде 200—300 гр. дээрге. өшкү сүдүнден безин дора боорга чаржынчыг.

Көшкен-оол КАРА-МОНГУШ.

ЧАРЫЛБАЙН ЧОР МЕН

Бодум мал эмчизи болгаш амыдыралым көдээ ажыл-агый-биле холбаалыг. Өвүрүнүң «Торгалыг», «Ак-Чыраа» совхозтарынга мал эмчизи, оригадирлеп шаг болган мен. Кара ожаным көтергиже, кашка дижим саргаргыже ажылдап чоруурум оо.

Бо үенин дургузунда ынак солунум «шыдан» чарылоайн чор мен. Өөмге номчуп четтикпейн оргаанымда, ону идиим хончузунга азы эмнер сугар сумкамга суп алгаш, номчуп чордум. Эртип турар чылдың солуннарын бүрүп чагыдып алгаш, хой кадарарда-даа номчуп чоруурдур мен.

Ам бо хүннерде пенсияже үнген, боттун хуу малы-биле кады «Ак-Чыраа» совхозтуң хураганын кадарып, малчыннай бердим. Келир чылдың солуннарын чагыдын алган мен.

Акша-шалын айтырыы көдээде дыка нарын. Бешалды айларда улус ажылдап алганы ажыл төлевирин албайн турар. Бо талазы-биле бистиң совхозта байдал мүн-не чүгээр, ай санында акша-төгерикти, аъш-чемни ап тур бис. Ынчангаш солун чагыдар акшаны тып алыр-дыр бис.

«Шын» чүгле Тыва иштинде эвес, а бүгү делегейде, чуртта болуп турар болуушкуннар дугайында янзы-бүрү темаларның медээлери-биле байлак, көдээ ишчилериниң ажыл, амыдыралын чырыткан дыка хөй материалдарны номчуп, аңгы-аңгы черлерде кижилериниң канчаар чурттап, ажылдан турарын база бо солуннун арынарындан номчуп болур.

Ынчангаш «Шын» солунумга шынчы болгаш ынак мен.

Найгын-оол ДАМДЫН.

Уруглар болгаш кижизидилге

ИЕНИҢ ЫНАКШЫЛЫ, АЗЫ АМЕРИКАДА АЛИМА

— Алло, Алима, Американың Каттышкан Штаттарының информастыг агентилел черинден долган, Конкурсту эртип, бистиң чуртувуска бир чыл өренир эргени чаалап алганың дээш, сеңээ байыр чедирип тур бис, ужурашкыже байырлыг — дээш, өөрүшкүзү үнүнде илезп кончуг бир херээжен үп англи дыл кырында амыр-менди айтырып байыр чедиргеш, телефон тудазын салып каан. Алима оорээнинден чүве-даа чугаалаар аайын тыппайн баргаш, чүгле: «Четтирдим!» — дээринге ой болган. Ынчанмайн канчаар, Американың чазаа информастыг чепсектер агентствозунуң шугуму-биле чылдың-на «Хосталганы детканириниң актызы» деп шимчээшкинни чорудуп, Америкага өөренир уругларның конкурс-шилилгезин чылдың-на ноябрь айда эрттирип турар, а бо телефон медээзининң чүгле дөрт ай эрткенде, февральда келгени бо. Чада аайы-биле эрттирген ажылдарны тускай компьютерге хынап көөрү-биле Америкаже алгаш барган. Бо эрткен дөрт ай иштинде Алиманың сагыжынга чүү кирбээн дээр: эрткен чылын угбазының уруу Айлана тиилекчи болгаш Америкага бир чыл өөренген, ам Москваның даштыкы харылзаалар колледжизинде америка чурттарының талазы-биле өөренип турар. А мен чүге угбам ышкаш болбас деп мен? Чок, мен база ыяан англи дылды өөренип, Америка чедер мен, өскелерден канчап кижи дора деп?

КЫЗЫЛГА 77 УРУГЛАР аразында болган конкурс-шилилгеге Алима кандыг-даа шаптараазын чок англи дылдың бижимелинге болгаш аас-биле эң эки баллга эрте берзе-даа, телефон долган келирге бүзүреведи: ол улус чаныкан чалавас, Монгуш фамилиялыг база бир уруг турган-на болгай... Ынчангаш Алима ол телефон-биле чугаалажыышкының бүдүү чүгле кырган ада-иезинге кымга-даа чугаалавазы-биле сагындырын каан, а бичин дуңмазы Начыннын аксы-созун база алган. Ол үеде авазы Наталья Дожүлдеевна Москваже бир чылдың курстарынче өөренип чоруй баргаң турган. Уруунун конкурска киржип турганын телефон-биле чугаалашкан дыннаан херекке-даа албаан. А кажан дөрт ай эрткенде Алима чагаа бижээн, бодунун «чажылдын» авазынга тайылбырлаан, амдыызында кым-даа билбес дээрзин дыннаткан. Америкадан телефон соонда чүгле бир ай хире үе эрткенде, Кызылдың № 1 школазының башкылары өөренікчизинге байыр чедирип турганнар. А Алима: «Мен бир ай бурунгаар билир турдум, ындыг-даа болза бүзүреведим» — дээринге ой болган. Америк улустун бичин-даа, улуг-даа улусту езулуг Кижи деп хүндүлеп, конкурска тиилекчи болган онгу классчының тиилелгезин баштай оон бодунга дыннадып, оон өөрүшкүзүн үлешкенин, чүгле соолүнде школазынче, Өөредилге яамызынче дыннатканын канчап үлегерге албаан бис? Бисте болза, школадан айтырар, ада-иезиниң эрткен-барганын, каш салгалын аай-дедир сайгаргаш, ам өөреникчиге үнелел бээр болгай.

Улуг, хүрен карактарлыг, чуга ак шырайлыг бичин уругну каш чыл бурунгаар күскү дыштанылга үезинде Новосибирскиге угбазы Татьяна Дожүлдеевнаның бажыңында көрген мен. Ынчан бичин уругларның англи дыл кырынга чугаалажып, бижиткен кассеталарны дыннап, очулдуруп турганын бо-ла дыннап, сонуургап турган мен. Шоваазы кончуг уруг «Мени Алима дээр, а бо мээн дуңмам Начын-дыр» — деп, таныштырган чүве. Ам ол «бо уругнун угаанныын, кижизинин» деп чаптап турганым уруум, Алимам, дөрт чада шилилгени эрткеш, Америкада өөрени бергени бо-дур. Кижиниң кижизин, топтуттомаанныы чугаазындан-на илдең болур деп чүве езулуг шын. Ынчан-на оон чугаазының топтуун, улуг улус-биле харылзаа тудуп билирин эскерген мен. А бичин Начын шүлүктээри, танцылаары-биле улусту кайгаар кижиле болгай. Чоокта чаа уруглар-ның «Сайзанак» ансамбли Новосибирскиге фольклор көрүлдээринге чедишкиниг ойнаан, чаныын келген. А ол ансамбльдің танцы болүүнүн кол солизининң бирээзи биеэги бичин Начынын болду. Оон танцы-самга суйдулуун, шимченгир, аянныын сонуургавас аргам чок болду. Капчап билир, өзүп келгеш танцы-самның «хааны» болуруда магатчок.

АДА-ИЕ КАНДЫГ БОЛДУР, уруг-дарыы база ындыг болур деп чоннуң мерген состериниде чүве-ле бар. Алиманың авазы Наталья Дожүлдеевна Москва университетиниң философия салбырын кончуг эки дооскан, Кызылдың педагогика институтунга ажылдан турган, кандидат атты камгалап алган. Ийи уруу бичин турда, өөнүн иштизал-ондакка таварышкаш чок болурга, оон чаңгыс-ла бодаалы — уругларын бут кырынга тургузуп, эртем-билиг чедирип алыры. Чаңгыс ие кижиге кандыг бергелер турбас дээр, ынчалза-даа оон ийи уруу иезиниң чоленгиижи болуп, адазын чоктатырбайн өзүп келгеннер. Алима-даа, Начын-даа өөредилгези эки, чүгле бештерге өөренип, класстан классче шилчээш, башкыларындан өөрүшкүлүг медээлерни эккеп турган. Ие кижиге оон үнелиг өөрүшкү кайда боор. Наталья Дожүлдеевнаның ада-иезидаа, эш-өөрү, дөргүл-торелидаа чаңгыс уруун даштыкыже кайын өөредип чорудуптар деп бодап турганнар. Ынчалза-даа ие кижиге уруун чорудары берге-даа болза, уруунга ынакшылы аңаа шаптык болбаан. Улуг уруу Алимазын август 31-де Москвадан Нью-Йоркче үдепкен. Удаваанда чагаа келген: «Нью-Йоркка чедир 10 шак ужуп келдивис. Орук дургаар кижи көрүп көрбээн суксуннар бээр янзы-бүрү оюннар ойнап, телевизор безин он ажыг каналдыг болур-дур, эки келдивис...» Бирги чагаа соонда иенин сеткили оожургаандаа ышкаш болган.

Алима Монгуш амгы үеде Нью-Йорктан ырак эвес Нью-Джерси штаттың Керни хоорайда Джеймс Бреди деп кижиниң өг-бүлезинде чурттап турар. Өг-бүленің херээжен ээзи озал-ондакка таварышкаш чок болган, ынчалза-даа Джеймс эрткен чылын Айлананы, а бо чылын Алиманы бодунга ап оларга бодупун торээн уругларынга дегынаан херек кырында бадыткаан. Оглу Шон (7 харлыг), он хардыг уруу Кетлин тыва угбаларынга чаңчыгын, өрээлинде Тыва дугайында будуну кылып алганнар. Алиманың чагаазынан алырга, Джеймс чугаакыр, эш-өөрүрек, бичин уругларга кончуг ынак, ажылгыр. Тыва хөөмейсыгытка кассетада бижиттирип алган, хостуг үезинде опу өттүнүп аялгалаарынга кончуг ынак, кажан-бир Тывага келирин аазап турар. Шынап-ла, ийи улуг күрүнелериниң аразында найыралдың быжыг ковүрүүн өөренікчилер тургузуп каарга, улуг улус чүге харылзашпас деп...

Алиманың авазының чоншээрели-биле база бир чагаадан үзүндүнү киирейн. «...Джеймс аалчылар хүлээн алыр дээш бир неделя аштанып-чүлгүттүнүп келди, бажында шупту чүве кыланнаар. Аъш-чем дээрге кижи кайган ханмас... 30—40 харлыг угбайлар, акыйлар келгеш янзы-бүрү суксуннар ижип, хоорежип шаг-ла болдулар. Бо хоглээшкинге Джеймс чаңгыс-даа арага аймаа сатпады. Ынчалза-даа аалчылар мага хандыр дыштанын алгаш чоруттулар». «Бичин, элээди кижиниң америк өг-бүле-биле бистин амыдыралывысты деннеп бижээнин, ол улустуң культуразын магадан көргенин номчуурга, бистин тыва чон ындыг бедик чадага кажан келир ирги бис деп бодал чайгаар торуттүнер болду.

Дугуржулга өзүгаар америк таладан ада-ие уругну кандыг школага өөредирин боттары билир. Алиманы Джеймс Ыдыктыг Марияның дээди школазында өртектиг өөредип турар. Ук школаның анаа школадан ылгалы — кол эртемнерден ангыда, шажын-чүдулгени база өөредип, чаңгыс ай идак-хепти негеп турар. Алима алызындан өөредилгеге салым-чаяанныг болгаш эш-өөрүнден чыда калбайн эң дээди демдектерни (А-5, В-4) ап турар. Колдуунда журналистика, литературага хамаарышкан эртемнерни өөренип турарындан ангыда, телевизорда 18 ангы каналдарда англи болгаш өске-даа дылларга кичээлдерни боттускайлаң шиңгээдип ап турар. Ол бичизиниң тура чүгле англи дылды эки билир эвес, а орус дылды торээн дылы дег билип, республикага өөреникчилер өртүзүнга болган конкурстарга бирги черни-даа ап келген. Эки өөредилгеан дээш эрткен чылын «Океан» лагеринге дыштаныр эргени алган.

АЛИМА МОНГУШ бирги класстан эгелээш чаңгыс-даа дөрт деп демдек ап көрбээн. Угбазын сагынган бичин Начын ийи-чаңгыс оон дневниктерин көре бергеш, шупту 5-тер, чалгаарапчыг чүве-лир дээш, дневникти камнаы кончуг өскээр салып алгаш, каш хонгаш база катап көре бээр... Алима бо школазынга дооскан болза, алдын медаль-биле доозар турганын Наталья Дожүлдеевна-биле чугаалажып олурдувус. Ынчалза-даа өөренген школазы дээрге, төрээн бажыны-биле домей-ле болгай. Доозукчузунуң салымхуузун башкылары база сонуургап көрүп турар боор дээн чаагай сеткил-биле бүзүреп артывыс.

Американың Каттышкан Штаттарының чазааның шиитпирин езугаар өөренип барган уругларга карман акшазы кылдыр айда 100 доллар стипендия бээр. Оны болунга хереглээр үүрмек үүлдер, чагаа хавы садын алыр, телефон-биле чугаалажырда ажыглаар кылдыр кордүнген. А хүүе үш катап ашкарыпчемгерини, чурттаар орансавазын, эмчиге эмнедирин, ыңай-бээр аян-чорук кылырын уругнун чурттан турар ог-бүлези бүрүнү-биле харылаар. Алимага Джеймс Бреди ийнги каттта улуг өрээлди хостаан, ооренирине бүгү тала-биле таарыштыр кылгаш, видеокассетага тырттыргаш, Наталья Дожүлдеевнаже чорудуп берген. Ында Алиманын чаа ог-бүлези-биле дунеки Нью-Йоркка чоруп турганынын дугайында солун чуруктар база бар.

ТЫВА КИЖИ ЧАНЫГАН ДЭЭР. Амдыызында ыракка Американың 12-ги клазының өөреникчизи Алима Монгушка үе-даа эрткени билдинмейн турар. Ынчалза-даа дуңмалары Шон база Кетлин угбазының фортепианога тыва аялгаларны ыянгылыг ойнаанын бо-ла таалап дыннай бээрлер. Аялга кижини хөөндаа киирер, уярадып-кударадыр-даа болгай. Салым-чаяанныг Алима ак-кок Тываза-ны уругларының музыка школазының фортепиано клазын чүгле бештерге доосканын бичин дунмалары билир болгаш улуг сонуургал-биле дыннан, оон үделгези-биле сес кожун, танцы-самны өөренип ап турарлары-даа ол. А Алиманың карактарынга чагыгсозун берип чоруур авазы, чаптанчыг чугаакыр Начын дунмазы бо-ла көстүп келир...

Алима журналист болурун күзеп анаа белеткеним турар. Ол чоокта чаа Американың бир улуг солунунга Тыва чугайында интервью берген. Журналистиканың улуг оруунче бирги базымы ол-даа боон чалавас.

Ырак черде элээди уруунун сеткил-сагыжынга хей-аттың отчугажын кыдсып, азы Наталья Дожүлдеевна бодунун ынакшылы-биле чылдын чоруур...

Светлана МОНГУШ.

ЧЕЖЕГЕ ДЭЭР ЫРЛААР СИЛЕР, УГБАЯА?

Ыры-ыры-ла-дыр. Ырыны кандыг үеде база каяа ырлаарын кижи билги дег. Харын кижи муңгарааңда, өөрээнде ырлаптарга, артында чаа күш немежи берген ышкаш, артында-ла чүрек безин хозалаш дээр ийик чоп.

Бир хүн базаар кирдим, бичин чүү-хөө садып алыры-биле аан. Черле хөрээжен кижиниң сатпас-тутпас чүвезин бар эвес. Ажы-төлге идик-хепи, аъш-чем дээш, чүнү сатпас дээр. Бараансараан кайган чораан, бир аныяк кыс кышкы идиктер, юбкалар дээш, өске-даа барааннар саткан черге келдим. Идикти көргеш, кедип көрдүм, өй болду. Өртээ-даа аарышкыыг-ла, ам канчаар, хүндүлээчел чазык кыстың бараанын садып алырынга белеткени бердим.

Ол аразында ырак эвесте кижи ортузу чеде берген, холунда бичин чүве тудуп алган угбаяа бар-ла шаа-биле кыңгырадыр ырлап эртип чыдыр. Эзирин шору. Элээн кылаштап бар чыткаш, бир кижини чаа-ла одап сөгледи. Харын чүгээр, хорадаачал эвес болганы ол боор, чүгле хая көрүнгеш, оруун уламчылапты.

Мээң идик садып алганым бичин кыс безин чөгенип. «Тыва кижи-дир, ие-ле кижи ыйнаан, аксындан үнүп турар сөстерни дыңнаан болзунарза, угбай, чугаалаар ужур-даа чок» — деп хомудап чугаалады. Ол эзирик угбай хей ынчап улуска шорлуп чорбайн, бо бичин дуңмазы ышкаш, идик-хептен азы маңчы-буузадан, тыва сарыг шайдан, янзы-бүрү дус-шай хавындан сатса. Анаа чон чүгле өөрүүр апаар.

Чырык черге кым-даа мөнгезиг биле чурттавас-ла болгай. Чүү-даа чүве өй чижектиг аан. Кижи таанда, хиреинде-биле арын-нүүрлүг болбас чүве бе. Ажы-төлүн, алган ашаан, ха-дуңмазын канчап бодавазыл?

Ала ҳайны өттүр межерген деп күш ышкаш ырлап-ырлап, канчаңгаш-ла көрнүп кээрге, харлыг кыжы дүжүпкен боор ийик чоп. Бо уоаяаның база оон дудак чок болганы оон бодун ап чоруурудан көстүп турар-дыр.

Базаарда чүгле тывалар бар эвес: ында кайы ырактан келгеннер долу-дур. «Ат өлүрүнүң орнунга, бот өлгени дээре» деп чүге ынча дээн ирги? Ында ханы утка бар. Чүгле бодун бодаваза. Тывалар арагачы диртирге эки бе? Шак ол сөсте шупту тывалар кирбейн-не турар болгай. Ажылы, амыдыралы, Тываазының хөгжүлдези дээш кызып-кылайын чоруурлар хөй болдур ийин.

Амгы үеде кижилериниң канчаар амыдыраары бодунуң арга-саарылгазындан хамааржыр-дыр. Ынчан кээрде езулуг кежээпейлер деннү өрү үне-ле бээр, амыдыралы, ажыл-ижи шуудай-ла бээр, а чалгаапайларның алачайгаар сывырлын чыдын каары дораан-на көстү бээр. Үстүнде эскергеним белеп амыдырал сүрүп, базаарның «айлаң кужу» ышкаш, төнмес-батпас ужу-бажы билдинмес ырын ырлап чоруур, ол улгады берген назылыг не-хөрээжен кижиниң арынүүрү канчап барган? Черле ынчаш, чаңгыс бо угбаяадаа эвес, кезек бөлүк кадайкыстарны бо Кызылда чурттап турарлардан ангыда, ырак-узактан келгеннер-даа таныыр боор деп бодаар мен. Кижи ийи-чаңгыс хүеб, сүт садын аар дээш бар чыдарга, ол-ла арага садының чанында магазин ажыттаанда-ла чыглы берген, кандыг-ла-бир эки чүве кылын каан чүве ышкаш, чиртиледир каттырышкан, арыннары ышкылай бергилээн турарын көөрге, дыка-ла чаржынчыг боор-дур.

Кудумчуда хөй чон өрүкуду чоруп турарын та көрүп турар чүве, та көрбээ чеңнеп турары ол чүве, кижи кайгаар. Кижиниң ижер, ишпеэн болунун-на хөрээ ыйнаан. Ынчалза-даа каш борбак кадык-шырак чылдарында езулуг ажылдаар үезинде кижилер, ылаңгыя, иелер ынчан, тоган чоруурга болур бе?

Өскелерден оларның чүзү дудааныл? Хол. буду онча-менди бар-дыр. Ол-ла-дыр. Кол чепсектер барда, өскезин бодундан хамааржыр. Хайыраан амыдыралчы чепсекти чүгле ажыг арагаже супарга болур бе? Ол кончуг «кылаң-караны» мунуп канда, оларның аксы-боскундан үнер сөстер янзы-бүрү ужугуп-ла эгелээр.

Кызыл — Тывавыстың найысылалы-дыр. Бистин хоорайывыска кайыын-даа аалчылар кээп турар. Олар чүү дээрил? Чок-ла болза бажыңнарынга ижип чытса? Албан-биле хей-ниити черинге көскүлеңээн ажыы чүл? Кандыг-бир ажыктыг ажыл кылып, акша-шалынын болур-чогууру-биле үлежип, кандыг-бир саарылга чорудуп турган болза, көңгүс аңгы херек.

Бир-ле хүн ажылдаар өрээлиниң соңгазын агаарладып турумда, 35 хар үезинде ийи кижи бок уруп каан доскаарларны аңдарадүңдере чиндип, ында саазыннарны үндүр октап, оон каш борбак шил чыып ап турарын көргеш, хейде-ле баарым саргып турду.

Эр кижилериниң-даа, ол ырлап чоруур хөрээжен кижиниң даа арны-бажы кижи көөр аргажок, кара-көк болчук. Ол ам билдингир-ле болгай. «Кылаң-караның» кылбас чүвези бар эвес, хемчээли ажа бээрге, чедип алган ажылы-дыр.

Демги ол ийи кижи хирлиг сумказынче куруг шилдер суп алгаш, оруун уламчылаптарга, соондан үр-ле кайган, көрүп турумда, башка чүү кирбеди дээр. Шак ынчаар, онгарлар, боктар бакылап чежеге дээр чурттаарыл? Ол шиллериниң өтээ, билдингир-ле, «кылаң-караже» баар апаар. Ажыт-өлдүг улус болза, оларда та чүнү чип олурар чүве. Күш-даа болза, төлүм дээш сүү чок-даа болза, канчап азырап аар-дыр.

Ирина БЮРБЮ.

Кичээнгейге алза чогуур

ҮРЕЗИННЕР ЧЕДИШПЕС

Улуг Хем кожуунун ажыл агыйлары бо чылын улуг каражага таварышкан. Эн-не хөй тараалыг совхозтарның дужүдүн долу хап каапкан. Оон түннелинде келир чылдың дужүдүнүн үнлезини — үрезин уруушкуну кончуг куду денелле.

Сөөлгү дыңнадыглардан алгаш көөрге, «Ийи-Тал», «Арыскан» совхозтардан (директорлары В. С. Ламажай, М. К. Норбу) ангыда, үрезинин чедир урун алган ажылагыйлар чок. «ҮТКА 25 чылы». «Иштии-Хем» совхозтарда (директорлары А. Б. Дамба, К. К. Чаш-оол) бо хүннерде адыш-даа үрезин чок. Тараазының чамдык кезиин долуга алыскан Түлүш Кечил-оол аттыг совхоз (кол агроному Ангакпан Анай-оол) 126 тонна, «Чааты» совхоз (кол агроному Кертикпен Александр) 73 тонна үрезинин чедир урун албаан. Кожуунун ажыл-агыйларында иштизи-биле 1042 тонна тараа культураларының үрезиннери чок боон турар. Урдуунан үрезиннернин шынары чогуур негелдезинге четпейн турарын айытпас арга чок. Бар үрезиннерни орнап-солуур ийикпе, 3-4 катап арылаар болза эки. Ындында-ла өре-ширеден уштунмайн турар совхозтар үрезин садын алыр харыы мырынай чок дээрзи билдингир. Ынчангаш күрүнеден оларга дузалаар, азы долунун чедирген уржуктарын дуглаарының хемчеглерни дарый албас болза хоржок апарган.

Орлан ДОБРОВ.
Кожуунун көдээ ажыл-агый эргелелиниң агроному.

КЫШ АЖАРЫ БЕРГЕ

«Иштии-Хем» совхоз тургустунгандан бээр чыл безин четпээн. Специалистериниң санап турганын ёзугаар алыр га, бо улуг эвес ажыл-агый бот-башкарының чоруй баар аргалардыг турган. Черинда, малын-даа чурттакчы чоннун санынга хамаарыштырын турган, «ҮТКА 25 чылы» совхоз-биле үлешкен Агаар-бойдустун халавы — долу эвес болза, мынгарлы бээр аргавыс турган. Мун ажыг гектар тарылга шөлүн дел адыш-даа дужүт албадывыс. Сигенивисти база чыттыр шаап каапкан. Мону өөренип кергеш, биске дузалаарын Тыва Республиканың Чазаандан, эн ылаңгыя Көдээ ажыл-агый яамызынан улуу биле дилеп турар бис.

Амгы байдалывыс база коргунчуг. Кыштагларывысты кызын турган септеп адазывысса-даа, мал чеми чедишпес. Эвээш-биче сигенивисти малчын коданнарга үлеп чедирдивис. Сула, чарба шуут чок. Ам безин чаш быжаалар өлүп эгелээн. Оларның адаанга салыпкы дег саванывыс безин бар эвес. Межегейге бистиң комбайнерлеривис тараа ажаан күзедилер. Оон боттуг дузаны эреп турар бис. Сугга дүшкен кижи чамдап безин халбактаныр дижир. Улуг-Хем кожуунунуң ажылагыйлары бисте ээ көрүүр боор деп база илеген турар бис. Берге үеде дуза каткан эш-өөрүү кайын-на уттуптар ийик бис.

Тиилекчи ТАС-ООЛ.
Совхозтуң кол зоотехниги.

Салим СҮРҮН-ООЛ.

КИЖИ БИЛЕ БОЙДУС

Кыжын черле ындыг чоор:
Кылыг харын уруптар
Сапныг хүнпер чылыг боор;
Чамдыкта соок дендеп каар.

Чеже-даа соок дендезе,
Кижи күжүр донар эвес,
Кижи биле бойдустун
Хини тудуш болбазыкпа.

Чазын черле ындыг чоор:
Черниг өңү ногаан апаар,
Чечек-үнүш саглаяр;
Сарыг-суглап, үерлээр.

Чеже-даа хем дажыырга;
Кижи күжүр боглур эвес;
Кижи биле бойдустун
Хини тудуш болзазыкпа.

Чайын черле ындыг чоор:
Чаашкын кудуп, динмирээр,
Чайыктаанда чайыктаар;
Чаңнык дүжүп; кызаңнаар.

Чеже-даа дээр көскензе;
Кижи күжүр коргар эвес;
Кижи биле бойдустун
Хини тудуш болбазыкпа.

Күзүн черле ындыг чоор:
Кавыскылаан туруптар,
Куряк-чайы келгеш баар,
Кара-доңдак база боор.

Чеже-даа чер донарга;
Кижи күжүр өлүр эвес;
Кижи биле бойдустун
Хини тудуш болбазыкпа.

Зоя НАМЗЫРАЙ.

ЧЕСТИГ-ХУМҮШ ЧЕРИВИСКЕ

Чурттаалгавыс шырай-арны «эрээн шокар»,
«Чудааннарын» быралыглар үзүп-ыяр.
Алыр-тиирин мурнадыкан чииженнер
Адаанчажып, «алдын тынын» орнап-даа тур.
Үскүлешкен бугалар дег бустаап оолдар
Уруг туткан чавыс болум таварды-даа,
«Колхозтажыыл», демги чүвен кажыл? —дээрге
Корткап эжи кармактарын қактаап барды...
Удурланып, чыккылады соглээр дээрге,
Ужур-чөптү дыннан билбес, албааргай боор.
Чыдыг чашпан, «оттуг сугга» хораннанган
Чыкпак, хензиг барасканнар кээргенчиг-дир.
Күткүлелиг амыдырал хоозун чалгыы —
Күштээшкинге, эвиргенге хөленген,
Эглип келбес эрээденчиг частырыглар
Эмиг-тоштуг иелерни халактаткан.
Каржы-хажыы сестер октап, чөнгээ дегээр
Харыг, ончыг «аалчыныр» чалчыын дыннаар,
Эрикпээн-даа, быжыкпаан-даа бичиилериг
Эриг үүрээн дорамчылал сузу баскан.
Чөп-ла кончуг шылаазынныг чурттаалгал бо!
«Чогуур черже» чоруур дээрге, ажы-төл бар.
Амы-бойдус эвлеглиг, солчулгалыг,
Амыдырал чаңгыс черге турар эвес.
Өпчүлүг, бай чурттаалга дээш чазыг кылып,
Өскелерни ижиктиргеш, чонун коңчаан.
Чаартылга, хуужудулга дээн чазыглардан
Чаглактаныр чадыры чок чамдывыс бар.
Аңныг-меннинг байлак Тывам амы-чону
Авк-кээктиг чурттаалгага удур туржуп,
«Чыда өлүр чылыр эвес», берзевипкеш.
Шыпаа сынмас малын малдап, тараа тараан.
«Каарганның борбак быштак» манааны дег,
Хайдыгылап, бөлүглешкен чалгаапайлар
Элберээрген кода-суурну эвлеп, чурттап,
Энме-тикчок чимис-каттан салып-саараа.
Улуг боттун, ажы-төлдүн хеви чок дээр,
Угулзалаан кадыг илик, алгы топпу—
Уран холдуг аваларга даарадып,
Улуг аккыр ширтек, дээвиир өгну шимээй,
Терен суглуг Улуг-Хем дег чурттаалгавыс—
Денгиүүр чок саарылганы ажыр шурап.
Богда бурган ылыын-сүзүүн боларадып.
Боттуг күштүг Хоойлувуска чагыртыылы!
Ыраак-поокта хан-төрел эл-чонум
«Рынок» деп чулгээзинге элдетпейн.
Чеди чүзүп малывыстан салдынмайн
Честиг-хумүш черивиске чурттаалыңар!

ҮЕНИҢ ШЫРАЙЫ

Донгак ДЫРТЫК.

(Эгези № 194 «Шында»)

● Барымдаалыг тоожу ●

Кежээ клубка аныяктар чыглып келген. Ниити ырдан эгелеп белеткел чоруп турган. Күдер биле Салчактың «Комбайнер» деп ырызын ийи автор күүседирге, концерттиң киржикчилери онза-дыр деп демдеглээннер. Бодунуң чогаатканы «Мээң кожам» деп шоодуглуг шүлүүн Күдер помчуптарга, кончуг-ла каттыржып чангаар болганнар. Чүге дизе, ында кадайлар сүрүп чоруй барган адаазын элдээрти сөглеп турар деп чүвени улус чайгаар-ла билип турар болбайн аап. Шүлүктүң мындыг одуругларында суг чаа-ла шоодуп каан:

Ап, каап келген кадайларын,
Арбын сурас ажы-төлүн
Арттырбайн санаар болза,
Арбан чартыы чайлыг деп
бил.

Чанынга турган аныяк кыс Вера Күдерни көре каапкаш, сактып-сактып каттыра каап турган.

— Чаптанчыы кончуг-дур бе, Вера — деп, Күдер каттырымзаан.

— Арбан чыгыы дээрге таанда чоп кончуг хей чүвел мон, Күдер? — дээш, каттырымзаан.

— Хөлүн эрттир көвүдедипкеп-дир мен бе, ол хире четпес-даа болаа, хөлүп эрткен ашактар бар-ла болдур ийин мон дээш, Күдер хүлүмзүрүп каан.

— Кым билир ону эрлерни — дээш, Вера өөрүнче дап берип чыдырда, Күдер кыйгыра каапкаш:

— Вера, бээр дыннам, мооң соонда сеңээ оон артык онза шүлүк чугаалап бээр мен, дынаар ирги сен бе? — диген.

— Сээң баштааң аайлыг эвес, үеп-даян чүве бижип эккелзинзе канчаар ову!

— Шынап-шынап, Вера. Шагда-ла мону бижиир дээн мен, байгы арыг сеткилимне бо — дээш, эр кыстың арнынче чымчак көрген.

— Че, болзуп — дээш, Вера чымчак көргеш, өөрүнче чорупкан. Ол, шынап-ла, чараш кыс. Кара-сарыг чоон чаъжын ийи чарын аразып куду салып бадырыпкан, ак ыырайлыг, саргылзымаар улуг карактарлыг, чаактарында сыртылааштыг, шилгедек, онза кыстарның бирээзи. Ол көдээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырында өөренип турар. Бо хүннерде «Булак» колхозта практика эрттирип чаа келгени ол. Школада бот башкы кыстар-биле кады чурттап турар. Ынчангаш концерт белеткели эгелээргеле, ол башкылар-биле кады кээп турары бо. Вераны Күдер баштай көргеш-ле, кончуг сонуургап турган. Олче чоок, таарыштыр чүве чугаалажыр, эп черле тыппас, көргеш-ле чүгле улуг тыпып каар турган. Бо кежээ канчап харын мынчаар аайлыг чугаа кылып эгелээнин бодап келгеш, хондур уйгу келбээн. Шүлүк бижип олура хонган. Бижип-бижип кээрге-ле, бир-ле чогаалчының сөстеринге дөмей ышкаш кыннып кээр. Даң адар чоокта ол бижип алган шүлүктерин дөнпеп шүүп эгелээн. Ол бижээн шүлүктериниң бирээзин хорамы бо-ла боор дээш помчааш, костюмунуң карманынче суп алган.

Эртежизи кончуг Күдер Дадар башкы сугже маннапкан. Ол үргүлчү-ле оларның бажыңынга бо-ла келир. Ынчанмайн канчаар. Ол дээрге улуг акызы, чаавазы дег аргажок чоок улузу ол-ла болгай. Үргүлчү оларныңбиле чугаалажыр, ында-хаая оларның-биле көдуре-даа кааптар турган. Дадар башкының өөнүн ишти эге класстар башкызы Чечек чуруур, бижиир, ырлаар талантылыг башкыларның бирээзи.

Күдер бажынга келгеш, улузу-биле мендилешкен. Күдер биле Дадар ужуражып келгенде чугаа-соот-даа төкгу-ле бээр чүве-ле болгай. Чүпү мурнай Дадар башкы оюп-баштак аайы-биле чугааны эгелепкен:

— Че, Күдер, эртежик-ле чүпү дүвүредип чоруурун ол? Аныяктар мындыг чүве-ле болгай, кана кыстап хонганың ол мон?

— Шынап-ла, башкы, элдеп чүве-ле болду. Га канчаа-чоор кижи ийик мен, бир-ле кызка ынакшыг бергеш, уйгум-даа колбейн хондум.

—Че, кайын ам, мен баштактапырымга ынчап олур сен ыйнаан, баштаан аайлыг эвес. Сураан дынаарга, кончуг кыстар-биле кады халчын чораан боор кижи болгай сен. Оларның бирээзи-биле куда-када эртгирип башкарнын көрем мон, чээп — деп Дадар бо-ла.

— Эрткен дупе уйгу удуваайн бодап хонган кызым чөнээрежиптер чүве болза, куданы-даа эрттирип, чурттаалганы-даа эгелээр мен — деп, Күдер шынын-на сөглээн.

— Кончуг келин кыстан тып эккел харын, Күдер. Тулган кудадан дүжүрүптер бис — деп, Чечек башкы баштактанын каап.

— Шынап-ла, Күдер, оюн эвес, уруглар-ла хей ышкажыл. Оларның-биле оюн-баштак, ойнап-хөглеп, эптиг-эзлдек хөөрежип чоргулаар-дыр сен, Даладдаа хоржок ийин мон, дунмам.— дээш, Дадар Күдерниң арнынче каттырымзаан көрүп каан.

— «Далаш күске сутке дүжер» деп улустун үлегер чугаазы база бар болгай, таваар, чүвениң аянын көөр ыйнаан, даай — дээш, Күдер шайлап-шайлап алгаш базын үнүпкеп. Күдерге ол хүнүүн батпазы хөлчок болган. Ооң байгы-ла сагыжы — Вера-ла. Вера, сеткилсагыжы хөлчок өөрүшкүлүг хүнээзи. Кежээни ол четгикпейн манап турган.

Концерт белеткелиниң улузу чаа-ла кээп эгелээн. Киржикчилер четчелешкижеге ийи-чаңгыстың номерларын белеткен турганнар. Ынчап турда пиити ырының белеткелин эгелей берген. Колхозта аныяктарның уран чүүл көрүлдезинге школа башкылары кончуг дузаны чедирип турарлар. Ылаңгыя Саая башкы пиити ырны тургузуп, черле ынчаш, кончуг мергежилдиг чоруун көргүзүп келген. Концерт белеткели доостур четкижеге Вера келбээн. Күдер достунмейн, өөрү башкыларының бирээзи Айлаңмаадан айтырган:

— Силерниң бир эжиңер чоп келбейн барды, башкы — диген.

— Кай, бистиң Вера эмчи бе?

— Ийе, ол аан.

— Ла, аа, ол малчыннар кезип чоруй барган, даарта, соңгузу хүн чепип кээр кижи — дээш, Айлаң башкы чорупкан.

Күдер биеэги дег эвес, хөглүг чаңы хөлүш кыннып, эртенге чедир канчап шыдажып алыр чоор кылдыр болап, бажыңынче базыпкан. Элдеп-ле чүве-дир ийин, Күдер ол дупе орта удуп чадап каан. Эрткен дупе шүлүк торбажылап олура хонган, а бо дупе бо-дур. Ийи дугаар дүнезинде хей-ле чүве эргий болап, та болур чүве, та болбас чүве, та еске ыпакыылдыг кижи, черле чүпү болаваан дээр. Ынчап чыда, дангаар эртен чык кылдыр удуй хона берген. Болап болап чыткан аайыбиле дужей берген: Ажылдап турар клубунга, белеткел кылып турар өөрүнге маннап чеде бээрге, концерт белеткеп турар өөрү четкилеп келген турар. Күдер бирле дугаарында Верага чеде бергеш: «Бээр келем, Вер, ужуражыштаалы» — дээш, еске бир өөрээлче аппаргаш, дораан-па болгунун ыпакшылын чугаалай бээр. Вера турган куду көөр. Ооң бажын көдүрүп, Күдерже чымчак көргеш: «Озалдаан-дыр сен, Күдер, еске кижилиг-ле болгай мен. Черле хо вайн көр» — деп дилеп рар. Күдер мунгаран, зып үнүптер. Ыраажы лаңмаа башкы, тап Сайлыкмаа башкы су соондан чедип келгеп: « чап мунгаран турарын Күдер, удуртуп турар концертиниң эки кылып даан, мурнунда чылд бирги черни ийи улаг алган-на болгай бис, ам за бирги чер дээш кыза нар даан, Күдер» — дилеп турар. Күдер «Ам база бирги черни ле алыр бис» — деп, ч ланып чыда оттуп кел дүжүнде Вераның кижи мен деңкепин хомудан да, дүжү болганынга е турып келген. Кежээ а чепип келир боор, на чүве дыңлаар ирги мен боланмышаан, азышта чемненип алгаш конто базыпкан. Аңаа келгеш хоз даргазы Чавыдак таваржы бергеш, бичии гаа кылганнар:

— Малчын колапна бригадаларны автокл биле кезип-ле тур сен деп, дарга айтырган.

Малчыннарывыс деп чүве чугаалаарга Верап за сакты хона каапкан.

— Аныяктар-биле Үч чу чорып тур бис, Мал ган-даа эки турып тур. дың чаш төлү менди гай-дыр, дарга — деп

— Бот-тывынгыр чүүл көрүлдезинге бел линер кандыг чорып Эрткен чылын, бурунгу лын районга бирги ч алган улус болгай с бо чылын кайы хире ч тур силер, Күдер? — Чавыдак дарга сагыш са айтырган.

— Көргүзүп турга боор ыйнаан, дарга, чер де уран чүүл оюн-кон спорт-маргылдаа дээш ыктарның көдүрлүүш хөлчок барган чүве-ле гай — дээн.

— Колхоз баштаар ч партия, комсомол орган циязы силерге эки дуз жыр ужурлуг эвесне, түңнелдиг чедишкиниг лурунарны күзедивис, К Семиспеевич — деп, Ч дак күзеп каан.

Кежээ аныяктар чо шагында четкилеп кел Белеткел эгелээн. Күд Айлаңмаа биле Вера п халчын келгеш:

— Баянист Салчак-б белеткепин алган улус «Сөглеп берем» деп ыр программага киирип силер бе, Семиспеевич деп айтырганнар.

— Ура! Кончуг күзелд биле киирип тур мен...

(Улаштыы

Та бүзүре, та бүзүреве

ТАЙГА ЭЭЗИНИҢ «БАШТАКТАНЫЫ»

Ынчан 1956 чыл үеэи чүве. Улуг-Хем кожуунуң «Улуг-Хая» совхозтуң Эъжим хойжу бригаданың малчыны турган мен, Кыштаам адаөгбемниң шагдагы чурттап чораанны Оттук Дашка турган.

Аппавышаан, оттулар ыяш чыып алыры-биле чайлагже шыргалыг аттыг чоруптум. Чиндиннээш чайлаанга чеде бергеш. өг хевирлиг тудуп каан чадырга дүжүртүндүм. Кежээки одарны халас эрттирбези-биле Доскаар-Бүлгаэр ойже аттапыптым. Чеде бергеш, үш эликкe таварыштым. Каш огум төндүр аткаш, чүгле чаңгыс ок артканда, миннип келдим. Ам капчаар, дедир чалырга келгеш, шай хайынырын ижип алгаш, удуур дээш чыдыптым.

Уйгу арай келбес боорга, чадыр дүндүүнде хараача хевирлиг ойбакче көрүп алгаш, боданып чыдыр мен. Удумзурап чыдырымда, чадыр дүндүүнден кончуг улуг кижи арны бакылап келгеш, улуг холун менче сунуп бадырыпты. Холлун улуг кара-кара дүктерин безин тода көрдум. Ол улуг хол мээң ийи будумдан тудуп алгаш, чадыр иштин үш долгандыр бөөлдептерге, чүрээм сиңдейни берди. Кортканымдан турган боомну сегире тыртып алгаш, арткан огумбиле от ортузунче боолап дүжүрдүм. Кезек када хүл чадыр иштин дуй аптарга, чүү-даа көзүлбейн барды. Ол улуг холдун мени капчаар салыпканын-даа орта билбейн бардым.

Бо бүгүнүң сөөлүнде чүрээм дүргеден, бир-ле кижи кулаамга аъдын мунувут деп далаштырган-даа ышкаш апарган. Аъдымны мунгаш, ырлап-ырлап шапса, өрү шурап халыза, танцы-самдан төпсе дээн чиктин кончуг сиилең бодалдар башче кирип-ле турлар. Бир-ле билдинмес күш мени ынаар-мынаар бар деп албадап тур. Арай боорда бодумну туттупуп ап тур мен. Даштыгаа үнүп кээримге, кышкы дээрнин аязы-даа аажок. Соок харга шаптаныр, хар чип: «Кижилер мындыг янзылыг тенек аарый бээр чүве эвес бе?» — деп, корга аарак бодандым.

Туттунмас болзумза, черле бо оранга турар аргам чок ышкаш апарган. Борбак кара пажымга хар ускаш, одагга тип, шай хайындырып ишкеш, катап удуп чыдыптым. Кыжын артында дүне када кайнаар баар боор.

Хүн дүүш чеде бергенде, оттуп келдим. Дүвү далаш тура халааш, ыяштап алгаш, чаныптым.

Аалга келгеш, улуска чугаалаарымга, шала бүзүревес болдулар. Ыяшты дүжүргеш, чемненип алгаш, катап база белеткенгеш, дедир-ле чайлагже чоруптум.

Чиндиннээште ол-ла чадырга чүрээм чагдатпайн турдала, хонуп алдым. Черле алыс дедирим кончуг кижи мен. Эртенги одарже эрестиг халын үндүм. Ан-меннинг ындазында көвейн аажок. Адар дээримге-ле, чыт каккаш, халчып ыңай болур апарды. Чайлаг кыдыында кезек шөт чоогунда шарылар кажаалаары-биле тудуп каан кажаага чоокшулап кээримге, ийи элик кожа турлар. Шыгаан-шыгаан базарымга, карак-ла бо, ийи аңгы шурааш, иелээ барын дүштү. Чаңгыс ок-биле ийи элик адып алгаш, кайган-ла калдым. Бо черде анаа эвес, тайга ээзиниң аажызы боор деп бодап тур мен. Ол бир болза, менээ багай чүве таварыштырар дээш, а бир болза, ийи эликтi хайырлаар дээш, «баштактаныр» мени бөөлдеп турган боор деп амдыгаа дээр бодап чоруур мен.

Александр ЧАМБАЛ.
Хайыракан суур.

КРОССВОРД

БОДАНЫРЫНЧЕ ЧАЛАП ТУР

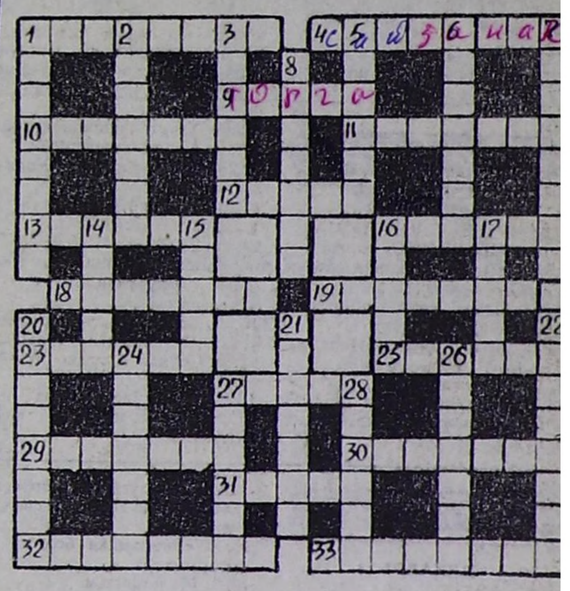

ДООРА ДУРГААР: 1. Дөрт харлыг бода азы чылгы мал. 4. Бичии уругларның даштавдан чыскаай салып кылган ойнаар орап-савазы. 9. Куш, арга «эмчизи». 10. Дайын шөлүнден дескен кижи. 11. П. Пикассонуң сураглыг чуруу. 12. Эм үнүш, шаанак. 13. Би-Хемде суур. 16. Чижен чоруктан орулга. 18. Аъттар аймаандан амытан.23. Бажын иштинин эдилели. 25. Кеш аарыы. «баштыг» шивишки. 27. Чаңгыс төрел болук мөөн улус. 29. Чиг эт болбаазырадыр бүдүүлге чери. 30. Совет Эвилелиниң Маадыры, ужуткучу хөрээжеп. 31. Деңзи хемчээ. 32. Совет Эвилелиниң Маадыры, партизан, чогаалчы. 33. Каптагай, өртемчей.

УЗУН ДУРГААР: 1. Девискээрлер аразының ылгаштырыг шугуму. 2. Чер ажылының күскү кампаниязы. 3. Тыва эр ат. 5. Чагы, баглааш. 6. Тыва эртемден, төөгү эртемнериниң доктору. 7. Мал дуюунуң мөйысталчак кезээ. 8. Будда, Аллах...? 14. Л. Толстойнуң «Кавказка туттурган кижи» деп тоожузунуң маадыры. 15. Дүккүр хой кежинден тон. 16. Крупадан чем аймаа. 17. Бижимел байыр, дыңнадыт. 20. Социалистиг күш-ажылдың Маадыры, Тывага бир совхозтуң директору турган. 21. «Тываның аныяктары» солуннуң чанында чечен чогаал каттыжышкыны. 22. Көзер чүзүнү. 24. Ыяш кескиндизи, токпак. 26. Суг кудар ыяш азы демир улуг савд. 27. Кавказта хем, Кураның адыры. 28. Хөйлең, чүвүр кезээ.

Болган таварылга

БЫЗАҢ-ХЕЛИҢ, КӨК-КАТ, ЭДЕР-КАҢГАЙ

1938 чыл чүве. Угбам Көк-Кат бистин чер чурттуг борбак-кара, ортумак дуртсынныг, чазык-чаагай эвилең, кежээзи аажок, а чаражы лендиш, каттыраннаан чаптанчыг аажы чаныг Монгуш Сагаан деп ол-биле өг-бүле тутту. Удаваанда угбам иштели берген. Дуй үрен бодарадыры ол ыйнаан. Ол чайын иаипп чүү дээр, кижи быжа берги дег.

Чеди айның бирги чаазында угбамның эъли аарын эгелээн. Човуурдаары аажок. Ийи хондур, хүнзедир ол алгырып, девиден келди. Коргунчуун, кээргенчиин чүү дээр. Честемниң кортканы кымдан-даа артык. «Бачыттыг хай-халап таварышса, хамык ужур менде, мээң бурум болур» — деп, ол ажыы-биле менээ чугаалалды.

— Чаяанныг чүве ажырбас, чаагайы-биле чаларай бээр, честей. — деп, оон хөннүп чаап кагдым.

Ламалар хүрүмнеп, хамнар алганып, пат-ла четтикпейн, мурнун былаажып турлар. А түнеп чок — угбамның эъли аарын эгелээнден бээр чайның кончуг изиинде дөрт хонук эрте берди. Ол човуурдаарга. үну безин шоолуг үнмес апарган.

Хамнарның иштинден «тергиин» алганыр кижи Арыг-Үзүү чурттуг Силбий-Хам болду. Кажан ол алганы бээрге, кижиин дыңнап оруксаазы келир. Биче дүштеп эгелээш, кежээге чедир хамнаап, ужа, төштү дергилевишаан, хан чана берди.

Аъттанып турган, оон мынча дээнин ам-даа утпаан мен: «Ажырбас, бо дүне божуптар, хамык хай-бачытты чайлаттым. Олчазы кончуг улуг оол уруг болур, ынчангаш белен-не чаларавайн турар-дыр». Ол дүне угбам божуваан, байдал бергедээн. бүгү назынында ижиниг чүс-чүс, мун мун хөрээженнериң, оларның чаштарының амытының камгалап каан кайгамчык буянныг ирей-ле болгай.

— Ат болган, угбамның эъли аарааш, дөрт хонду, барып караан чырыдын көрүнер, башкы — деп, дилеп-лим.

— Даргалардан шелээ дилеп алган эвес мен, хоржок боор, оол.

— Өршээп-ле көрүнер, башкы, даргаларга чүвенин ужур-чөвүн чугаалаар мен демги кончуг хуурмак ламалар, хамнар угбамның бажын чиир чыгай бердилер...

— Ындыг аас этпес чоор, бак чүве ыңай турааун! Че, бо балдыны шыгжап каар Чадаананың бир кудумчузунга эзерлиг аъдым чедип алгаш, чортуп чорумда, чаз бажыңныш серизин салган тудугжуларның аразындан таныырым үп хенертен дыңналы берди:

— Эзерлиг аът чедип алгаш, кайыын келдиң, кайнаар баарың ол, оол?

Топтап көөрүмге, Чаа-Хөлдүн Ак-Хем чурттуг дендии шевер болгаш тудугжу Бызаң-Хелиң чидиг балдызын тудуп алган бо тур. Амыраарым ажок, бүгү назынында ижиниг чүс-чүс, мун мун хөрээженнериң, оларның чаштарының амытының камгалап каан кайгамчык буянныг ирей-ле болгай.

— Ат болган, угбамның эъли аарааш, дөрт хонду, барып караан чырыдын көрүнер, башкы — деп, дилеп-лим.

— Даргалардан шелээ дилеп алган эвес мен, хоржок боор, оол.

— Өршээп-ле көрүнер, башкы, даргаларга чүвенин ужур-чөвүн чугаалаар мен демги кончуг хуурмак ламалар, хамнар угбамның бажын чиир чыгай бердилер...

— Ындыг аас этпес чоор, бак чүве ыңай турааун! Че, бо балдыны шыгжап каар сен, Бады.

Ам-на тыныжым ажый берди. Ак-Тургунуң Кара-Суг бажы кайы сен дээш, аъттарның сыр маңы-биле хаптывыс. Пөштүт-Чүрек сыпын тавартыр дорту-биле Шиви Кудуруунда чайлаавыска дораан келдивис. Угбамны көөрүмге, өлүү-даа, дирип-даа билдинмес, а чаш үрен дугайында бодаан-даа хөрээ чок, мындыг изигде дөрт хонук дургузунда алдыгын калган боор деп бодап тур мен.

Өгде бүгү эр улусту Бызаң-Хелиң ирей дашкаар үндүрүпкеш, дөрт-беш хире шыырак хөрээжен улусту арттырып алды. Өгнүң дөрүнге баргаш, доңгураам-биле кидисти бичии ой кескеш, оң талакы караам-биле Бызаңның чүпү капчаарын көрүп, оон чугаазын дыңнап тур мен:

— Уруг дооралган-дыр, эчекти дүргеп чадынар — деп, ол дужаал берди.

Угбамны эчек кырынга ойталандыр салгаш, кедүргеп соонда, чайгап-ла, чайгап-ла турлар. Ооң дараазында угбамны демги эчеэ-ниң кырынга дөрт даяктап чыттырган, оон оргаазынга аптара аксын салган соонда Бызаң-Хелиң үш-дөрт хире буду-биле тепседи. Угбамны кончуг дүргеп тыртыгга олурткаш, оон соонга Бызаң-Хелиң олурупкаш:

— Че, ам белеп турунар, кадайлар. Чаш чүвени чаларадыр суйбаптайн.

Беш минута безин четпээнде Бызаң-Хелиниң өөрүшкүлүг үнүн дыңнап кагдым:

— Чаш үрен чаларай берли. Дүргеп хинин оваарымчалыг кезиңер.

Элдеп чүве, чаш уругнуң маадыдыр алгырып, ыглааны-даа дыңналбады.

Белеткенин алган угбалар чү боор, хинин дораан кезип, оозун боой баглаап, чөргек-биле ораап алган турлар. Олар аразында сымыражын эгеледілер:

— Өлүг чүве-дир, өлүг чүве-дир!

Оларның сымыражкан чугаазын Бызаң-Хелиң ирей дыңнап каап, хөлчок-ла хорадады:

— Божувайн чораан хортулар силер бе, уругнуң ужазынче дүргеп часкаптынар!

Кадайларның бирээзи чаш төлдүн ужазынче ийи-үш мыш-мыш кылдыр часкап чорда, оозу алгырып-ла эгеледи.

— Ол-ла болгай, уругларым. Сыртык чаларан дүшкүже чедир холумну салбас-даа мен. Сыртык саадап, өрүлээр болза, божаан кижиниң чүрээнге дораан халдаар болгай — деп, Бызаң ирей өөрүшкүлүг чугаалайдыр.

Кажан уруг сыртыы үнген сөөлүнде, угбамны чымчак орун қырынга дыштандырып чыттырып каап, эр улустун өгже кирерин чөпээрепти. Хамыкты мурнай кире халыдым. Көөрүмге, кончуу сүргей бырышкак кызыл чүве болду.

— Оол-дур бе? — деп айтырдым.

— Чок, кыс уруг-дур—деп, Мандарый күүйүм биле Хуваа-Сүрүн чаавай, Сендажы угбай барык деңге харыылалдылар...

Угбам сугнуң баштайгы олчазын Эдер-Каңгай деп адаан. Оон ужуру мындыг: кедергей алгырар, ыглаар үрен болган. Чоогунда кожалары безин дүне оттуп келир. Ынчалзажок оон дунмалары оолдар, уруглар эмгежок болган. Ынчангаш Сагаан честей. Көк-Кат угбай хей ажы-төлдүг, эмгежок мал-маганныг, ааскежиктиг болуп, ойну ой, чикти чире чурттай бергеннер.

Алексей ДУГЕРЖАА.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге

(Ноябрь 28-тен декабрь 4-ке чедир)

Понедельник

НОЯБРЬ 28

ИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
Эртен.
Мультфильмнер.
-9.50 «Черлик Роза». Телесериал.

* * *

, 16.52, 17.52, 18.52, 00.02 — Медээлер.
Комикс-бум.
Сылдыстар шагы.
«Элен болгаш уруглар».
«Лабиринт». Оожум аан девискээринче орук.
18.30 Айтырыг демдээ.
18.40 Документилер болгаш салым-хуулар.
19.00 «Чугула айтырыглар шагы».
19.30 «Черлик Роза». Телесериал.
20.00 Сергей Бондарчук. Сөөлгү интервью.
20.40 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».
21.40 А. Солженицын-биле ужуражылга.
22.00 Орус театрның сенсациялары. «Иванов болгаш өскелер-даа» деп шииниң теле-сайгарылгазы.
23.10 Концерт.
23.52 Делегей бөгүн.
00.00 Концерттиң уланчызы.
01.00—01.15 Спортчу уик-эпд.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.30 «Формула-730».
8.00, 16.00, 23.00 — Медээлер.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылче чалап тур... ажылче чалап тур...
8.55 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.00 Эй-би-си-ниң медээлери.
9.25 Клип-чапсар. Ш. Штурн.
9.35 Дедир адрес.
10.05 «Ис чок читкен швед». Уран-чечен фильм.
11.35 Телесолун.
11.40 Тараачыннар айтырыы.
12.00—12.20 Медээлер.

* * *

15.55 Дамчыдылгалар программазы.
16.20 Мульти-пульти. «Мойдодыр», «Адыр, мана, сени шиве!».
16.50 Оон-моон медээлер.
17.05 Хүннүң-не байырлал.
17.15 Чаа шугум.

«ТЫВА» канал
17.55 «Тыва черде».
18.15 Мульт дамчыштыр байыр чедириишкиннери.
18.40 Медээлер.
18.50 «Ажык чугаа». Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. А. Бичелдей киржир.
19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал
20.00 Медээлер.
20.25 «Кым-даа уттундурбаан».
20.30 «Спрут-6. Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы 1-ги кезээ.
21:40 Спортчу карусель.
21.45 Чөптүг чоруктуң үези.
22.40 Репортер.
23.05 «Регион».
23.25 Үениң агымы.
23.30 «Сөөлгү мода» Москвада.
23.40 «Хосталганың көрүнчүү».
00.10 Хууда коллекция.
00.40—00.43 Сылдыстар чугаалаарлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
17.55 Россияның энциклопедиязы. «Лев Красавиниң ынакшылы болгаш мөчээни». 2-ги кезээ.
18.25—20.00 Чаштарның чугаалары.

Вторник

НОЯБРЬ 29

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
Эртен.
«Топо Джиджио». Мультсериал.
«Черлик Роза». Телесериал.
Америка М. Таратутаның көргени-биле.
20 «Чидирген үе дугайынга тоол». Мультфильм.
42 — 10.50 Пресс-экспресс.

* * *

15.51, 16.52, 17.52, 18.52, 21.00 — Медээлер.
16.00 Хаан-херети куш.
16.30 Бистериң аравыска, бичии уругларның аразынга...
17.00 Джэм.
17.20 «Элен болгаш уруглар».
18.00 Орус сагыш-сеткил.
18.30 СБ-ниң тывызыы.
18.40 Документилер болгаш салым-хуулар.
19.00 «Чугула айтырыглар шагы».
19.30 «Пекка». Мультфильм.
19.40 «Черлик Роза». Телесериал.
20.10 Футбол.
20.40 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».
21.45 Ален Делон «Үжелдирзин чок кылыр» деп уран-чечен фильмде.
23.30 «Күс». Фильм-балет.
23.52 Делегей бөгүн.
00.00—01.30 Хоккей. МХЛ-диң чемпионады. «Крылья Советов» — «Динамо». 2-ги болгаш 3-кү оюннары. Чапсарда (00.40) — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.30 «Формула-730».
8.00, 16.00, 23.00 — Медээлер.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылче чалап тур... ажылче чалап тур...
8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.00 Эй-би-си-ниң медээлери.
9.25 «Садыглажыышкын бажыңы».
9.40 Тараачыннар айтырыы.
10.00—10.20 Медээлер.

* * *

15.55 Дамчыдылгалар программазы.
16.20 Телесолун.
16.25 «Кажар аскыр». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы.
16.55 Оон-моон медээлер.
17.10 Тиилелгениң базымнары.
17.55 «Грузия — миллионерлер чурту — өлбезин харан чурттаар».
18.20 Шаптык.

«ТЫВА» канал
18.55 Медээлер.
19.05 «Школачы амыдырал». Тес-Хемде Кызыл-Чыраа ортумак школазында.
19.20 Мультфильм.
19.30 «Эживис дугайында». Тыва телевидениениң хоочуну А. О. Монгуш.
19.45 Медээлер.
19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал
20.00 Медээлер.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.35 «Хол дегзиишкини». Уран-чечен фильм.
22.40 Кем-херек үүлгедиишкиннериниң дугайында дыңнадыглар экраны.
23.05 «Регион».
23.25 Үениң агымы.
23.30 Спортчу карусель.
23.35 «Сергий ада». Уран-чечен фильм.
01.25—01.28 Сылдыстар чугаалаарлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
18.55 Л-клуб.
19.40 Чурттап база ынакшыр чор бис.
19.55—20.00 Реклама.

Среда

НОЯБРЬ 30

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
30 Эртен.
00 «Топо Джиджио». Мультсериал.
25 И. Гайдн. Концерт.
50 Аян-чорукчулар клуву.
.42 — 10.50 Пресс-экспресс.

* * *

.51 Реклама.
.52, 16.52, 17.52, 18.52, .00 —Медээлер.
.00 Көр, дыңна...
16.20 Харыылар.
17.00 Тин-тоник.
17.20 «Элен болгаш уруглар».
18.00 Мир.
18.25 Поэзия альбому.
18.45 Документилер болгаш салым-хуулар».
19.00 «Чугула айтырыглар шагы».
19.30 Уран-чечен фильм.
20.40 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».
21.40 Уран-чечен фильмниң уланчызы.
22.40 Билир баштайгы кижилерден.
22.50 Пресс-клуб.
23.40 Монолог.
23.52 Делегей бөгүн.
00.00—02.30 Хоккей. МХЛ-диң чемпионады. ЦСКА - «Спартак». Чапсарда — Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.30 «Формула-730».
8.00, 16.00, 23.00 — Медээлер.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылче чалап тур... ажылче чалап тур...
8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.00 Эй-би-си-ниң медээлери.
9.25 «Садыглажыышкын бажыңы».
9.40 Мемуарлар. К. Ваншенкин А. Тарковский дугайында.
10.05 Эртенги концерт.
10.30 Эки-ле чурттап турардыр сен.
10.45 «Санта-Барбара». Телесериал.
11.35 Тараачыннар айтырыы.
12.00—12.20 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.55 Дамчыдылгалар программазы.
16.20 «Кымның талазыл?».
16.50 Уругларга дамчыдылга
17.05 Хүннүң-не байырлал.
17.15 «Ыраккы Чөөн чүк».
17.55 Ажыл-херек кижизи

«ТЫВА» канал
18.25 МЕДЭЭЛЕР.
18.35 Бүгү делегейниң СПИД-ке удур демисел хүнүнге.
18.50 «Депутат-биле чугаа». РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң депутады В. Б. Кара-Сал-биле интервью.
19.10 «Кадар-казыыр». Аныяктар программазы.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.35 «Санта-Барбара». Телесериал.
21.25 Эки амыдырал дугайында беш минута.
21.30 Баштыны.
22.00 Спортчу карусель.
22.05 Солуннар төөгүлери.
23.05 «Регион».
23.25 Үениң агымы.
23.30 Кем-херек үүлгедиишкиннериниң дугайында дыңнадыглар экраны.
23.40 Уран үүлдер шөлү. «Россияже музыка көзенээ».
00.40—00.43 Сылдыстар чугаалаарлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
18.25 Экспотөп.
18.40 Нептеревээн тема.
19.00 Фильмнин баштайгы көргүзүү.
19.15 Алдын кош-дыргак.
19.50—20.00 «Кым-даа уттундурбаан».

Четверг

ДЕКАБРЬ 1

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
30 ЭРТЕН.
00 «Топо Джиджио». Мультсериал.
25 Концерт.
50 Дириг амытаннар аймаа.
0.30 «Өн-баазын өңнүг өзим». Мультфильм.
0.40 Пресс-экспресс.
0.40—10.50 Реклама.

* * *

5.51 Реклама.
5.52, 16.50, 17.52, 18.52, 21.00 — МЕДЭЭЛЕР.
16.00 Мультитроллия.
16.30 Золушкага балга.
17.00 Тет-а-тет.
17.20 Элен болгаш уруглар».
18.00 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга».
18.30 Россияның үннери.
18.45 Документилер болгаш салым-хуулар.
19.00 «Пенза — мээн хей-аът киирикчим». Телефильм.
19.20 М. Магомаевке аалдаашкын.
20.00 «Чидиргенин дилеп тывар». Джина Лолобриджида. Дүүн болгаш бөгүн.
20.40 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».
21.40 Москва — Кремль.
22.05 Кинонун ажык фестивалы.
22.35 Футбол. Дйптер аразының кубогу дээш. «Милан» (Италия) — «Велес Сарсфилд» (Аргентина). Чапсарда (22.35) — Делегей бөгүн.
00.30 Авто-шоу.
00.47—00.55 МЕДЭЭЛЕР.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.30 «Формула-730».
8.00, 16.00, 23.00 — МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылче чалап тур... ажылче чалап тур...
8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.00 Эй-би-си-ниң медээлери.
9.25 Нептеревээн тема.
9.40 Чоруптаалы.
9.50 Чөптүг чоруктуң үези.
10.45 «Санта-Барбара». Телесериал.
11.35 Телесолун.
11.40 Тараачыннар айтырыы.
12.00—12.20 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.35 Дамчыдылгалар программазы.
16.20 «Бистин сагыш-сеткилвисти камгалап ап көрүнер», «Ваштайгы дубль».
16.50 Уругларга дамчыдылга.
17.05 Хүннүн-не байырлал.
17.15 «Рынокче орукта».
17.30 Дөрбелчинде көпеек

«ТЫВА» канал
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.10 Уругларга фильм.
18.45 Декабрь 1 — СПИД-биле демиселдиң бүгү делегей хүнү.
18.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.05 Хөгжүмнүг байыр.
19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.55 «Санта-Барбара». Телесериал.
21.30 «Михаил Боярскийниң доминозу».
22.05 Онза канал.
23.05 «Регион».
23.25 Үениң агымы.
23.30 Спортчу карусель.
23.35 «Орустар Монте-Карлода».
00.00—00.03 Сылдыстар чугаалаарлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
18.00 Хүн бүрү амыдырал.
18.40 Хроно. Авто болгаш мотоспорт.
19.15 Бодунун оюну.
19.45—20.00 «Динозавр болбайн-на көр».

Пятница

ДЕКАБРЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
.30 ЭРТЕН.
.00 Сааскан.
.25 «Черлик Роза». Телесериал.
.50 Медицина сенээ.
10.20 «Карман үжекчизи». Мультфильм.
0.42—10.50 Пресс-экспресс.

* * *

15.51 Реклама.
15.52, 17.52, 18.52, 21.00, 00.52 — МЕДЭЭЛЕР.
16.00 «Мени катбайн-на көр». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
17.15 Иверниң чүрээ.
18.00 «Дилги». Мультфильм.
18.10 Кижи болгаш хоойлу.
18.45 Сураглыг кижилер. XX век. Оскар Нимейер.
19.00 Бомонд.
19.20 «Черлик Роза». Телесериал.
19.50 Хуулгаазыннар шөлү.
20.40 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».
21.35. Неделяның кижизи.
21.55 Детективтер клувунга. «Сан-Франциско»ну кудумчулары». Телесериал. 13-кү сериязы (төнчүзү).
22.55 Кара чангыс дубль.
23.52 Делегей бөгүн.
00.00 Шыдыраа олимпиадазында.
00.10 Музобоз.
01.05—01.55 Теннис. Дэвистин кубогу дээш. Россия биле Швециянын шилиндек командалары ойнаар.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
7.30 «Формула-730».
8.00, 16.00, 23.00 — МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылче чалап тур... ажылче чалап тур...
8.30 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.00 Эй-би-си-нин медээлери.
9.25 Чоруптаалы.
9.35 Эртенги концерт.
9.50 Дириг амытаннар аймаа.
10.45 «Санта-Барбара». Телесериал.
11.35 Телесолун.
11.40 Тараачыннар айтырыы
12.00—12.20 МЕДЭЭЛЕР.

* * *

15.35 Дамчыдылгалар программазы.
16.20 «Кенгуру».
16.50 Уругларга дамчыдылга.
17.05 «Оорлаттырган». Уран-чечен фильм. 1-ги кезээ.
18.05 Чаа шугум.
18.20 Делегейниң шыдыраа олимпиадазында.

«ТЫВА» канал
18.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.05 «Солун кижи». Тыванын хоочун херээжен шыдыраачызы Г. М.-Д. Монгуш дуйында.
19.25 Мультфильм.
19.35 «АЗИЯ ТӨВҮ».
19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.35 «Санта-Барбара». Телесериал.
21.25 Чажыртыныглар.
22.05 «Диафрагмаже ошкап көрем».
23.05 «Регион».
23.25 Спортчу карусель.
23.30 Үениң агымы.
23.35 «Шыдыраага харамдыгыышкын».
23.50 Киномарафон. К. Занусси. «Кристаллдың тургузуу» Уран-чечен фильм (Польша).
01.25—01.28 Сылдыстар чугаалаарлар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
18.55 Клип-чапсар.
19.05 Силернин арганар бардыр.
19.55—20.00 Реклама.

Суббота

ДЕКАБРЬ 3

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
7.30 Ажылгыр кижинин эртени
8.15 Спорт-шанс.
8.45 Лама сөзү. «Ыдыктыг Патриарх Алексий II».
9.00 Джунглиниң кыйгызы.
9.30 МИР.
11.00 Эртенги почта.
11.30 «Бодунга бодун дузала». Делегейниң инвалидтер хүнүнге.
12.00 Үзүктелиишкин чокка.
12.10 Амданнаныышкын.
12.25 «Улуг башкы». Уран-чечен фильм.
14.20 Дмитрий Крыловтун будалчак заметкалары.
14.50, 23.42 — МЕДЭЭЛЕР.
15.00 Демократияны чедип алыры. 9-ку фильм—«Солдат хүлээлге».
15.55 Дириг амытаннар аймаа.
16.35 Аас-кежиктиг таварылга.
17.30 Соонда болгаш мурнунда.
18.25 «...Бүгүдеге база шиидилге». Уран-чечен фильм (АКШ).
20.40 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».
21.00 Чедиишкиннер дугайында медээлер.
21.45 Чүү? Кая? Кажан?
22.55 Академия.
23.30 Шыдыраа олимпиадазында.
23.50 «Неаполитан математиктин мөчээни». Уран-чечен фильм (Италия).
00.45 Пресс-экспресс.
00.55—02.05 «Неаполитан математиктин мөчээни». Уран-чечен фильмниң уланчызы.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.20 Тодаргайы-биле.
8.00, 14.00, 20.00 — МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Автомиг.
8.35 «Менче эжинче кылдыр көр».
9.05 «Пилигрим».
9.50 Кызыгаар чок футбол.
10.35 «Бүгү салгалдарга музыка».
11.05 «Тиилелге хүнү» деп кинофестиваль. «Олар Төрээн чурту дээш чаалажып чораннар». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.
12.55 «Езулуг-ла силернии...»
13.40 Тараачыннар айтырыы.
14.20 Де факто.
14.35 Делегейниң шыдыраа олимпиадазында.
15.05 «Канчаар чурттаар бис?».
15.50 «Эдера». Телесериал. 18-ки сериязы.
16.45 Спорт программазы.
17.10 «Зенданың хоругдаттырган кижизи». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү (АКШ).
18.35 Хүннүн-не байырлал.
18.50 Спортчу карусель.
18.55 Шарман-шоу.
20.25 Клип-чапсар.
20.30 «Геркулес суглар дугайында сактыышкыннар». Уран-чечен фильм.
22.10 Шуут чажыт.
23.05 Үениң агымы.
23.10 «Шыдыраага харамдыгыышкын».
23.25 Р. Фасбиндер. «Ыдыктыг улчумалдан баш бурунгаар чайлаары». Уран-чечен фильм.
01.15 «А» программа.
02.15—02.18 Сылдыстар чугаалаарлар.

Воскресенье

ДЕКАБРЬ 4

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал
8.15 Олимпийжи эртен.
8.50 «Спортлото».
9.00 «Марафон-15»:
9.30 Эртен эрте.
10.00 Полигон.
10.30 Амдыызында дөгерези бажында.
11.00 Эртенги сылдыс.
11.50 «Пи» демдек езугаар.
12.35 «Радуга» телепрограммаларның X делегей фестивалы.
13.00 «Экономика болгаш реформалар».
13.40 Мультфильм.
14.00 «Кустонун командазының суг адаанга аян-чоруу».
14.50, 18.52, 23.50 — МЕДЭЭЛЕР.
15.00 В. Гридин баянга ойнаар.
15.10 «Тиилелгениң стратегиязы». 10-гу фильм — «Европаны хоставышаан».
16.05 Аян-чорукчулар клуву.
16.55 Европаже орук.
17.25 Россияның бичии хоорайлары.
17.55 «Баскетболга сундугуушкун», «Буктар хайган езулуг анчылар».
19.05 Музыкалыг фильм.
20.00 «Эжинни тыпсынза — эртинени тыпканын ол». Уран-чечен фильм (Италия).
22.00 УЛУГ-ХҮН.
22.55 «Аптара». Улуг кижилерге мультфильм.
23.10 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
00.00 Делегейнин шыдыраа олимпиадазында.
00.05—00.50 Теннис. Дэвистин кубогу дээш. Россия биле Швециянын шилиндек командалары ойнаар.

ИИИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал
8.20 Автомиг.
8.00, 14.00, 20.00 — МЕДЭЭЛЕР.
8.25 Фильмниң баштайгы көргүзүү.
8.45 «Узаткан шактыг».
9.15 Бистин садывыс.
9.45 Парламент неделязы.
10.30 «Чемпионнарга эртенги чем».
11.00 Аты-баты...
11.30 «Олар Төрээн чурту дээш чаалажып чораннар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
12.45 Делегейниң шыдыраа олимпиадазында.
13.15 Б. Барток.
13.40 Тараачыннар айтырыы.
14.20 «Кезип болбас...»
14.35 «Эдера». Телесериал. 19-ку сериязы.
15.25 Кипрас Мажейка. Испаниядан репортажтар.
15.55 НБА-ның эн дээре оюннары.
16.55 Өскелерге дөмейлешпес кижи.
17.45 «Руфи болгаш оон кодаа». Телесериал. 13-ку сериязы.
18.40 Хүннүн-не байырлал.
18.55 Спорт программазы.
20.25 Спортчу карусель.
20.30 «Импульс». Уран-чечен фильм (Эй-би-си).
22.05 «Снич». Улуг кижилерге мультфильм.
22.20 Ксюшада.
22.55 Үениң агымы.
23.00 «Шыдыраага харамдыгыышкын».
23.20 Кежээки салон.
00.20—00.23 Сылдыстар чугаалаарлар.

КИНО

НОЯБРЬ 26

«НАИЫРАЛ»: «Күдээ» (Индия, 2 сериялыг) 10.30, 13.30, 16.30 шактарда. **Видеозалга: «Кибергиниң рыцарьлары»** (АКШ) 9.00, 13.00, 17.00 шактарда. **«Динамит»** (АКШ) 11.00, 15.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Докс робот» 9.30, 11.20 шактарда. **«Кикс»** 13.00 шакта. **«Өлүмнүг чепсек—3»** 15.10, 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ады» (Индия, 2 сериялыг) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хан, карак чажы, ынакшыл, өжээн» (Кыдат) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

НОЯБРЬ 27

«НАИЫРАЛ»: «Күдээ» (Индия, 2 сериялыг) 10.30, 13.30, 16.30 шактарда. **Видеозалга: «Кибергиниң рыцарьлары»** (АКШ) 9.00, 13.00, 17.00 шактарда. **«Динамит»** (АКШ) 11.00, 15.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Докс робот» 9.30, 11.20 шактарда. **«Трембита»** 13.10 шакта. **«Өлүмнүг чепсек—3»** 15.10, 17.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ады» (Индия, 2 сериялыг) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хан, карак чажы, ынакшыл, өжээн» (Кыдат) 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

НОЯБРЬ 28

«НАИЫРАЛ»: «Күдээ» (Индия, 2 сериялыг) 10.00, 13.10, 16.20 шактарда. **Видеозалга: «Дезип үнер арга чок»** (АКШ) 9.30, 12.30, 14.30, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Кикс» (Россия) 12.00, 14.00 шактарда. **«Изиг кыстар»** (АКШ) 16.00, 18.00 шактарда.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

СЕС ЧЫЛ БОЛГАШ ОЛИМПИАДА

Словакияның чазаа республикага 2002 чылда эртер кышкы Олимпиада эрттиреринге дөрт чүс миллион долларны үндүрүп берген. «Албыстап болур акша-ладыр. Шоолуг эвес ол хөреңги даглыг хоорай Попрадтың Олимпиаданы тиилеп алыр дээн кордалынга чүнү мурнай шаптыктай бербес ирги бе дээрзин словак специалистер санап турар болгай аан...» — деп, Аркадий Райкинниң маадырларының бирээзи чугаалаар ийик.

СНАРЯД БАР, ОК ХЕРЕК

Гавана —Гватемала— Хиросима — Сеул —Мюнхен. Келир чылын делегей Кубогу дээш боодалгага болур, спортчуларның манап турары маргылдааның маршруду ындыг. Кым-бир спортчу ону четтикпейн манап турар болбайн аан, а Россияның спортчуларының күзели бүдер ийикпе де: акша чок дээш турупса-ла копчуг. Ындыг байдал тургустунуп кээр чүве болза, бурган өршээп оон чайлаар болзуп, бистиң адыгжыларывыска ол өлүмбиле дөмей болганы ол. Чүгле ындыг маргылдааларга киржип тургаш, олар олимпийжи оюннарга киржир норма-чижекти күүседип ап болурлар. Бо эртип турар чылда российжи адыгжылар ындыг чижектиг маргылдааларның беш чадазының чүгле чангызынга киришкеннер болгай.

АТТЫРЫПКАН, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Армрестлинг талазы-биле делегей чемпиону Николай Обуховче ок-боолуг халдаашкын дугайында медээ «Спорт-Инфонуң» бир дугаарынга кестүп келген. Редакцияже когараан спортчу боду долгааш, фактыны ылаптыг тодарадырып дилээн. Обуховче оон бажыңынын даштынга эвес, а оон бодупуң квартиразынга боолаан чүве-дир. Квартираже кирер эжик өттүр олче хөме адыпкан. Ок Николайның баарын кемдеди дээпкен. «Мени аткан кижини билир мен, кандыг чылдагаан-биле ону кылганын база билир мен. Ынчалза-даа бо төөгүнү оон ынай уламчылаарын дарый соксадырып күзээр-дир мен. Болур болза, бижинер, чүгле мен оларнын шуптузун өршээп тур мен» — деп, ол дыңнаткан.

КУДА АЯН-ЧОРУУНЧЕ КОМАНДАЗЫ-БИЛЕ

Суперлигага болган чемпионатка киришкен баскетболчулардан тергиин дээн бомбардир (мяч киир октаар) Игорь Грачёв куда эрттиргениниң эге айын өөредилге-тренировка чыыжынга эрттирген. Ноябрь 5-те ол кадайланып алган болза, 9-та Финляндияның командазынга удур чыынды команда-биле үүнүкеп. Оон соонда Боснияның чыынды командазы-биле ойнаан. Оон соонда Казаньче хапкан... Ол чүгле бо хүнперде төрээн Самаразынче ээп чанар аргалыг болган.

Борис ВАЛИЕВ.

ЧАРЛАЛДАР

СОҢГУКЧУЛАРГА ДЫҢНАДЫЫШКЫН

Россияның Федерация Чөвүлелиниң депутады Владимир Бораевич Кара-Салдың канцеляриязы Кызыл хоорайнын Ленин кудумчузунда 32 дугаар бажында (ТР-ниң Дээди Хуралының бажыңы) турарын сонгукчуларга дыңнадып тур.

Депутаттың хүлээп алыышкынынга киреринин бижидилгезин, оларның билдириишкиннерин база дилеглерин хүлээп алырын болгаш сайгарып көөрүн пятница хүнүнден өске хүннерде кылып турар. Депутаттың дузалакчылары: В. С. Салчак, № 101 кабинет, телефонунуң дугаары 3-73-34, Л. М. Сиднева, № 102 кабинет, телефонунуң дугаары 3-39-97.

Депутат В. Б. Кара-Сал сонгукчуларны пятница хүннеринде 10 шактан 16 шакка чедир хүлээп ап турар.

Канцелярия.

ТЫВА ДЫЛ КАФЕДРАЗЫНЫҢ 30 ЧЫЛЫНГА

Тыва дыл кафедразының 30 чыл юбилейинге болгаш литература кафедразының 25 чылынга тураскааткан марафонну Кызылда күрүненин башкы институдунуң дыл факультеди 1994 чылдың декабрь 9-та болгаш 10-да эрттирерин чарлап тур.

Башкы институдунуң бүгү доозукчуларын, студентилерин, анаа ажылдап чораан хоочуннарны ол марафон-концертке идепкейлиг киржиринче чалап турар. Марафон-концерт 1994 чылдың декабрь 9-10 хүннеринде № 2 корпуска эртенгинин 10 шакта эгелээр.

Институттуң агар саны: Кызыл хоорайда Национал банкыныц РКЦ-зында № 061120107, дыл факультединге. Харылзаа тудар телефоннары 3-49-01, 3-70-75, 3-67-76.

СТУДЕНТИЛЕРГЕ, СУРГУУЛДАРГА

Кызыл хоорайның дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөренип турар студентилернин, сургуулдарның Мөңгүн-Тайга кожууннуң төлээлекчилери-биле **ужуражыышкыны 1994 чылдың декабрь 3-те хүндүскүнүн 14 шакта Парлалга бажынынын хуралдаар улуг залынга (4-кү каттта)** болур.

СОҢГААРЛАТТЫНГАН

Республикага хостуг хүрешти хөгжүдеринге ачы-дуза чедиреринин лотереязын ойнадыры бо чылдың октябрь 25-тен декабрь 23-че соңгаарлаттынганын Тыва Республиканын хостуг хүреш федерациязы дыңнадып тур.

Лотерея билеттери эки тараттынмаанындан соңгаарладыышкынны кылган.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

«Азияның садыг бажыңынын Тыва төвү» дараазында бараанарны садып турар:

1. кадырган кат-чимис аймаа, 1 килограммнын өртээ 2400 рубль;
2. борбак согуна, бир килограммнын өртээ 1200 рубль;
3. кидис идиктер, эжеш кидис идиктин өртээ — 30 мун рубль;
4. эр улус кедер хөйленнер, бирээзинин өртээ— 9 мун рубль.

Өртээн туда болгаш шилчидилге-биле база санажыр.

Садыг төвүнүң адреси: Кызыл хоорай, Мир (Тайбын) кудумчузу, бажын № 15, телефону 2-13-58.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

«Тываавтотранс» каттыжыышкынының өөредилге-курстуг комбинадынын 1994 чылдың ноябрь 1-де Александр Тодугбаевич **Сарыгларнын** адынга тывыскан № 1070 херечилел читкенин барымдаалааш, **ону күш чок деп санаар.**

АЛАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Б. Монгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы), Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнун оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19, 3-34-98; улетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57 очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03, корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-37-11.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунун чанында парлалганын, медээлернин хостуг чорүүн камгалаар галазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007

Солунда парлаттынган материалдарнын авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканын Парлалга болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединин типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы—14596. Индекс 54240. Чагыг № 35—247.